

Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Karadeniz Technical University Journal of The Faculty of Divinity
ISSN: 2148-5011 | e-ISSN 2618-611X
KTÜİFD, cilt / volume: 5, sayı / issue: 1
(Bahar / Spring 2018): 11 - 59

Abbâsîler Döneminde Kâdı'l-Kudâtlık
Qadı Al Qudat in the Abbasid Period

Yavuz Selim Göl

Arş. Gör., Giresun Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi, İslâm Tarihi
Anabilim Dalı.

Reseach Assisstant, Giresun University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Islamic History.
Giresun/Turkey
e-mail: yavuz.gol@giresun.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7759-4482

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 21 Mart / March 2018

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Mayıs / May 2018

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran / June 2018

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Yavuz Selim Göl, "Abbâsîler Döneminde Kâdı'l-Kudâtlık",
KTÜİFD 5, sy. 1 (Bahar 2018): 11 - 59

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/katuifd> | <mailto:ktuifd@gmail.com>

Copyright © Published by Karadeniz Teknik Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi. Karadeniz Technical University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Abbâsîler Döneminde Kâdı'l-Kudâtlık*

Yavuz Selim Göl

Öz

İslâm devletlerinin adalet teşkilatında meydana gelen değişikliklerin birisi, kâdı'l-kudâtlık kurumunun ihdâsıdır. 170/786 yılında ortaya çıkan kurum, Abbâsî devleti içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Bu tarihten başlayarak, halifeler, adalet teşkilatına ilişkin yetkilerini kâdı'l-kudâtlara devretmişlerdir. Halifelerin siyasî gücü ve devletin içerisinde bulunduğu durumun yanı sıra, toplumda meydana gelen mezhepsel değişiklikler de kurumun gücünü doğrudan etkilemiştir.

Bu çalışmada kâdı'l-kudâtlık kurumunun, İslâm devlet teşkilatı ve toplumundaki yansımalarının tespiti amaçlanmış, İslâm Tarihi, tabakât, terâcim kitapları ve hukuk kurumunu ele alan eserler incelenerek, kâdı'l-kudâtların devlet ve toplum nezdindeki yerleri tespit edilmiştir.

Kurumu yöneten kâdı'l-kudât, ilk dönemlerde daha dar yetkilerle, halifenin danışmanı konumundayken, Abbâsî devletinin son dönemlerine doğru yetkileri genişlemiştir. Ayrıca, toplumda saygın bir yere ve bağımsız bir alana sahip olmuştur. Diğer taraftan, bazı aile ve mezhep mensupları, kâdı'l-kudâtlık görevinde daha fazla bulunmuşlardır. Araştırmanın, başta İslâm Tarihi olmak üzere, İslâm Hukuku, İslâm Kurumları Tarihi, İslâm Medeniyeti Tarihi gibi alanlarda çalışma yapan araştırmacılara katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Adalet, Abbâsîler, Kadı, Kâdı'l-kudât, Halife.*

Abstract

Qadı Al Qudat in the Abbasid Period

One of the most important changes in the justice organization of the Islamic states is the establishment of the qadi al qudat authority / institution. The institution, which emerged in 170/786 made an important place within the Abbasid state. Beginning from this date, the caliphs have transferred the powers of the justice organization to the qadi al qudats. In addition to the political power of the caliphs and the state, the sectarian changes that took place in the society directly affected the power of this institution.

In this study it was aimed to determine the reflections of the qadi al qudat institution, the Islamic state organization and society, and examined the books on Islamic history, tabakât, terâcim books and the legal institution, and the positions of qadi al qudats in the state and community were determined.

It appears that the qadi al qudat institution had a narrower authority in the first era, and acted as a consultant to the caliphs, but that the latter period of Abbasid's had wider aut-

* Bu çalışma devam etmekte olan "Abbâsîler Döneminde Kâdı'l-kudâtlık" adlı doktora tezimin esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from my ongoing doctorate dissertation entitled "Qadı Al Qudat in The Abbasid Period", (PhD Dissertation, Necmettin Erbakan University, Konya/Turkey, 2018).

hority. However, qadi al qudat has a reputable place in society's sense and an area of independent action. On the other hand, the fact that some members of the family and denominations are more involved in the office of qadi al qudat. It is expected that the researcher will be able to make contributions to the researchers working in fields such as Islamic History, Islamic Law, History of Islamic Institutions, History of Islamic Civilization.

Key Words: *Justice, Abbasids, Qadi, Qadi al qudat, Caliph.*

Giriş

İslâm devlet teşkilatında özel bir yere sahip olan hukukun uygulanabilmesi için ihdâs edilen kuruma kazâ ya da kadılık, bu görevi yürüten kişiye de kadı ismi verilmiştir. Hz. Peygamber döneminden itibaren bu işi yürütecek görevliler, bizzat devlet başkanı tarafından belirlenmiştir. O'nun vefatından sonra halifeler, genişleyen İslâm topraklarında oluşturdukları yeni devlet düzeninde, adalet teşkilatı üzerinde önemli değişiklikler yapmışlardır. Bu kapsamda, her bölgeye kadılar atanmak suretiyle, ortaya çıkan anlaşmazlıkların mahallinde çözümü amaçlanmış, halife ise bir temyiz makamı olarak kabul edilmiştir. Bu durum, Emevîler döneminde de devam etmiştir. Kadılar, ya doğrudan halife tarafından ya da bölgenin valisi tarafından atanmıştır. Valiler tarafından yapılan atamalar, kadının bağımsızlığını sınırlandıran bir durum teşkil ederken, halife tarafından merkezden yapılan atamalar, kadının görev mahallinde daha bağımsız olmasını sağlamıştır. Bu durum, Abbâsî Devleti'nin merkezî yönetim anlayışını benimsemesi nedeniyle önemli bir değişikliğe uğramıştır.

1. Kâdı'l-kudâtlık Kurumunun Teşekkülü ve İlk Kâdı'l-kudâtlar

1.1 Kâdı'l-kudâtlık Kurumunun Ortaya Çıkışı

Abbâsîler, kendisinden önceki İslâm devletlerinden farklı bir şekilde merkezî atama şeklini benimsemişlerdir.¹ Abbâsîlerde bu durum belli bir süre devam etmiş ve kadıların atamaları halife tarafından yapılmıştır. Hârûnürreşîd (170-192/786-809) döneminden itibaren, her ne kadar tamamen halife bu yetkiyi elinden bırakmamış olsa da,² kadı atamalarında yetkili ve kadıların yönetecek, kadıların kadısı, başkadı gibi anlamlara gelen "Kâdı'l-kudât" unvanı verilen bir makam ihdâs edilmiştir.³ Kadıların, doğrudan halife veya onun bilgisi ve izni dâhilinde kâdı'l-kudât tarafından atanması, yürütmenin yargı erkine müdahalesi sonucunu doğurmuş, kadılar kararlarını bağımsız olarak verme imkânı bulmuşlardır.⁴ Kal-kaşendî'ye göre kâdı'l-kudâtlık kurumu, görevinin bir gereği olarak şer'î

1 S. Knut Vikor, "Between God and the Sultan", *A History of Islamic Law* (New York: Oxford University Press, 2005), 168.

2 Halife b. Hayyât b. Ebî Hübeyre el-Leysî el-Uşfûrî, *Târihu Halife b. Hayyât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995), 304, 307, 310.

3 Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3/5 (2015): 418.

4 Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 5. baskı (İstanbul: Hars Yayınları, 2005), 128.

emir ve hükümleri yerine getirdiğinden dînî görevlerin en üstünü ve en saygınıdır.⁵

Abbâsî adalet teşkilatında, kâdî'l-kudâtlığın kuruluşuyla kadılar, kâdî'l-kudâta vekâleten görevlerini yürütür hale gelmişlerdir. Kâdî'l-kudât, görev bakımından günümüzdeki adalet bakanına benzer bir konumdaydı ve devletin başşehirinde otururdu.⁶ Bununla birlikte, Dîvân-ı kazâ adıyla memleketin tüm adlî işleri ile ilgilenen ve kâdî'l-kudât tarafından yönetilen bu kuruma, devletin her yerindeki kadılar ve maiyetlerindeki memurlar bağlıydı.⁷ Halifeler kâdî'l-kudâtları, sadece adalet sistemini yönetmek üzere değil, kendi özel işlerini halletmek üzere de görevlendirmişler, bazı konularda onların tavsiyelerine göre hareket etmişlerdir.⁸ Halifelerin atadıkları kâdî'l-kudâtlar ile ilgili olarak, Kettânî'den nakille, Şihabü'd-dîn el-Mercânî, *Vefiyyetü'l-Eslâf ve Tahiyetü'l-Ahlâf* adlı eserinde şöyle demiştir:

“Bu terim (kâdî'l-kudâtlık) kadıların ileri gelenlerinden birçokları hakkında kullanılmıştır. Ancak doğusundan batısına bütün İslâm ülkelerinin kadılığını yüklenen ve dönemlerinde bütün dünyanın (İslâm dünyası) kadılarının kendilerine niyabeten hüküm verdikleri iki kişi dışında, bunun manasının hakikati başkasında var olmamıştır. Bunların ilki Ebû Yusuf, ikincisi de Ahmed b. Ebî Duâd'dır.”⁹

İslâm devletlerinin adlî kurumlarının tarihi konusunda Batılı müsteşriklerin de önemli çalışmaları vardır. Bu çalışmalardan en önemlilerinden birisini telif eden Joseph Schacht'ın iddiası, ilk Abbâsîlerin merkezileştirme eğilimlerinin bir sonucu olarak belki de Sâsânî etkisiyle baş kadılık kurumu oluşturulduğu yönündedir. Bu anlayışa göre, önceleri başkent kadısına verilen bir paye/unvan iken sonraları kadı atama yetkisini

5 Ebü'l-Abbâs Ahmed Kalkaşendî, *Subhü'l-A'shâ fî Sınâati'l-İnşâ* (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1340/1922), 4: 35.

6 Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî, Dinî, Kültürel ve Sosyal İslâm Târîhi*, trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991), 4: 244; Vikor, “God and the Sultan”, 168.

7 W. Barthold, ve M. Fuâd Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, 3. baskı (Ankara: DİB Yayınları, 1973), 126.

8 Kadir Kan, *Abbâsîler'in Birinci Asrında Bağdâd* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010), 292.

9 Muhammed Abdülhayy Kettânî, *Hizmet Peygamber'in Yönetimi (et-Terâtübü'l-İdâriyye)*, 3. baskı, trc. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 1: 423-424.

almış ve halifenin yakın danışmanı olmuştur.¹⁰ Ancak Joseph Schacht'ın bu iddiasını ele alan Jany Janos, kâdı'l-kudâtlık kurumunun ortaya çıkışında Fars etkisini incelediği makalesinde, Abbâsîler'in Sâsânî etkisiyle kâdı'l-kudâtlık makamını ihdâs ettiği savını çürütmektedir.¹¹

1.2. İlk Kâdı'l-kudâtlar

Abbâsîler döneminde Hârûnürreşîd zamanında ihdâs edilen kâdı'l-kudâtlık kurumunda ilk görev alan ve bu unvanla anılan ilk kişi kaynakların ittifakıyla, Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) öğrencisi Ebû Yusuf'tur.¹² Ebû Yusuf (ö. 182/798), bu unvana sahip ilk kişi olmasının yanında, halifenin hukuk danışmanı gibi görülmektedir. Bu nedenle, ilk teşekkülünden itibaren kurumun hiyerarşisini, işleyişini ve kurumda görev yapanları tespit etmek zordur. Görünen odur ki, halife, bu dönemde kadı atamalarını bizzat kâdı'l-kudât olarak anılan kişinin uhdesine bırakmamış; kendisi de kadı atamaya devam etmiştir.

Ebû Yusuf'tan sonra kimin kâdı'l-kudât olduğuna dair tercih edilen görüş, Ebü'l-Bahterî Vehb b. Vehb el-Kureşî'nin (ö. 200/815) bu görevi devam ettirdiğidir.¹³ *Ahbâru'l-kudât* adlı eserin müellifi Vekî, kitabının son kısmında kâdı'l-kudâtları şöyle sıralamaktadır: Ebû Yusuf, Ali b. Zıbyan, Ali b. Harmele, Yahya b. Eksem, Ahmed b. Ebî Duâd, Ebü'l-Velîd b. Ahmed b. Ebî Duâd, Ca'fer b. Abdilvâhid, Ca'fer b. Muhammed b. Ammâr, Muhammed b. Razîn el-Basrî, Hüseyin b. Muhammed b. Abdilmelik İbn Ebi's-Şevâ-

10 Joseph Schacht, "Hukuk ve Adalet", *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, ed. P. M. Holt, A. K. S. Lambton, B. Lewis, 2. baskı, trc. Komisyon (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 1: 100.

11 Jany Janos, "Persian Influence on the Islamic Office of Qadi al-qudat: A Reconsideration", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 34, (2008), 149-168.

12 Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kâdî et-Tenûhî, *Nişvâru'l-Muhâdara*, 2. baskı, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 1: 253; Ebû İshak İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *Tabakâtu'l-Fukahâ*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1970), 134; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ali Şîrî (Basım yeri yok: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, 1988), 10: 194; Şemsüddin Muhammed ez-Zehebî, *el-İber fi Haberî men Ğaber*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1: 284; Muhammed İsmâ Şebârû, *Kâdı'l-kudât fi'l-İslâm*, 2. baskı, (Beyrut: Dârü'n-Nahda el-Arabiyye, 1992), 20.

13 Halife b. Hayyât, *Târîh*, 308; Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Ca'fer es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife ve Ashâbihî*, 2. baskı, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985), 1: 97; Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 260.

rib, Abdurrahman b. Nâil, Hasan b. Muhammed b. Ebi's-Şevârib.¹⁴ Burada ismi geçmemesine rağmen, diğer kaynaklarda, bu görevde bulunduğunu tespit ettiğimiz Ebü'l-Bahterî, bir süre bu görevi yürüttükten sonra Medine kadılığına atanmıştır.¹⁵ Bu atama da bize yukarıda belirtildiği gibi hiyerarşik bir yapının henüz oturmadığını göstermektedir.

Ebü'l-Bahterî'den sonra bu göreve, bazı rivayetlere göre, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî atanmış ve hayatının sonuna kadar bu görevde kalmıştır. 189/805 yılında Hârûnürreşîd refakatinde gittiği Rey'de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.¹⁶ Bu bilginin yanında kâdî'l-kudâtlık makamı konusunda müstakil bir eser yazmış olan Abdürrezzâk Ali el-Enbârî, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin bu göreve atanmadığını gerekçeyle açıklatmaktadır.¹⁷ Kanaatimizce de bu görüş daha isabetli görünmektedir.

Kâdî'l-kudâtlık kurumunun teşekkülü ve ilk kâdî'l-kudâtlarla ilgili olarak, ülkemizde yayımlanmış olan makalenin müellifi Ahmet Hamdi Furat, sırasıyla ilk beş kâdî'l-kudâtı şöyle sıralamıştır: Ebû Yusuf, Ebü'l-Bahterî Vehb b. Vehb el-Kureşî, Ali b. Zıbyân (Zabyân) b. 'Ubeydullah b. Ömer, Ali b. Harmele et-Teymî, Yahya b. Eksem.¹⁸

1.3. Kâdî'l-kudâtların Atanma ve Azilleri

Kâdî'l-kudâtların atanmasında belli bir ölçüt olmamasına rağmen yine de bir hiyerarşiye rastlamak mümkündür. Bu hiyerarşiye göre, kâdî'l-kudâtların önemli bir kısmı doğrudan bu göreve gelmeden önce, devletin farklı şehirlerinde kadılık görevini sürdürmüşler, genellikle, kâdî'l-kudât olmadan önceki son görev yerleri Bağdâd'ın doğu ya da batı yakası olmuştur. Genel olarak halife, ilmî açıdan temayüz etmiş, ayrıca idarî tecrübesi olan kişiler arasından atama yapmış, ancak bazı dönemlerde,

14 Muhammed b. Halef b. Hayyân Vekî, *Ahbârü'l-Kudât*, thk. Mustafa Merâğî (Kahire, 1947-1950), 698.

15 M. Yaşar Kandemir, "Ebü'l-Bahterî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 297.

16 Bozkurt, "Hârûnürreşîd", 16: 260; Aydın Taş, "Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 41.

17 Abdürrezzak Ali Enbârî, *Mansıbu Kâdî'l-kudât fi'd-Devleti'l-Abbâsîyye* (Beyrut: Dârü'l-Arabîyyeti li'l-Mevsûât, 1987), 142-145.

18 Ahmet Hamdi Furat, "Kâdîlkudâtlık Müessesesinin Oluşumu ve İlk Kâdîlkudâtlar", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (İstanbul, 2008), 107-117.

devletin, dolayısıyla halifenin siyasî gücüyle alakalı olarak farklı tercihler yapmak zorunda kalmıştır. Devletin idaresinin sembolik olarak halifenin elinde kaldığı ve Büveyhîlerin hâkim olduğu dönem buna bir örnektir. Kadılar içerisinde seçilerek atanmış olan kâdî'l-kudâtın, atandığı makam itibarıyla âlim ya da fakîhlerin en üstünü olduğunu söylemek zordur. Diğer taraftan atanan kâdî'l-kudâtın atama menşûrları halifenin izniyle şehrin en büyük mescidinde okunmuştur.¹⁹

Halifeler, kâdî'l-kudâtın, kendilerine fikren yakın olmalarını önemsemişler, olmayanları azletmişlerdir. Örneğin, Halife Me'mûn, önce Yahya b. Eksem'i kâdî'l-kudât olarak atamış ancak daha sonra onu azlederek yerine, Ahmed b. Ebî Duâd'ı getirmiştir. Ahmed b. Ebî Duâd, İslâm tarihine "Mihne Dönemi" olarak geçen sürecin yürütülmesinde söz sahibi olmuş; Yahya b. Eksem'in ideolojik yönü, halifenin uygulamak istediği süreçle paralellik göstermemiştir. Halife ile birlikte fikrî ortamın da değişmesiyle Yahya b. Eksem bu makama tekrar atanmıştır.²⁰

Bazı ailelerin, ilmî yeterlikleri yanında –modern tabirle- lobileri de güçlü idi. Bu nüfûzu kullanan ailelerden kâdî'l-kudât atamalarında öne çıkanlarından ilki, İbn Ebi's-Şevârib ailesidir. Bu aileden kırkın üzerinde kadı atanmasının yanında, sekiz isim de kâdî'l-kudât olarak atanmıştır. Bundan başka, Dâmeğânî ve Ezdî ailelerinden de kadı ve kâdî'l-kudâtlar atanmıştır.

Kâdî'l-kudâtın atanmasında, daha önce belirttiğimiz, halifelerin onayının gerekliliği bir örnekle izah edilebilir. Büveyhî emîri Bahâüddeve (379-403/989-1012), Şerif Ebü'l-Hüseyn b. Musa el-Alevî'yi, kâdî'l-kudâtlık, hac işleri ve mezâlim mahkemelerine bakmakla görevlendirdiğinde, Halife Kâdir (381-422/991-1031), onun İsnâ Aşerîyye İmâmîyesi'ne mensup olması sebebiyle bu görevlendirmeyi uygun bulmamıştır.²¹ Bu davranışıyla, Büveyhîlere karşı çıkıp Abbâsî Devleti'ne itibarını yeniden kazandırma çabasına giren Halife Kâdir Billah, Büveyhî emîri Bahâüddeve'nin Sünnî kâdî'l-kudât yerine Şîî bir kâdî'l-kudât tayin etme isteğine de

19 Tâcü'd-dîn Ali b. Abdilkâfî Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye el-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettah Muhammed Hulv (Basım yeri yok: Dârü İhyâ-i Kütübî'l-Arabiyye, 1993), 8: 187.

20 Mahmut Kırkpınar, "Mütevekkil-Alellah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 212.

21 Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 244.

muhalefet etmişti. Bunun üzerine Şîlere nakîb ünvanını taşıyan dinî bir reis tayin edilmiştir.²²

Kâdı'l-kudâtların atanmalarında uygulanan farklı bir yöntem ise, iktâ ya da iltizâm diye bilinen ve makama sahip olan kişinin yıllık belli bir ücret vererek, bir nevi o makamı kiralamasıdır. Vezir İbnü'l-Furat'ın, Ebû Ömer'in kâdı'l-kudât olarak atanması karşılığında iki yüz bin dirhem istediği, Ebû Ömer'in vefatı üzerine de aynı miktarın oğlundan da istendiği görülmektedir. Bununla birlikte, 350/961 yılında Büveyhî emiri Muizzüddeve'nin önerdiği isim olan Ebü'l-Abbâs İbn Ebi's-Şevârib, Halife Mutî' Lillah tarafından reddedilmesine rağmen Büveyhî emiri Muizzüddeve'nin hazinesine yıllık iki yüz bin dirhem ödemek suretiyle makamı elde etmiştir.²³ Ancak, Halife tarafından huzura bile kabul edilmeyen İbn Ebi's-Şevârib, bu makamda fazla kalamamış ve iki yıl sonra görevinden azledilmiştir.²⁴ Mezkûr kâdı'l-kudât, aylık 20.000 dirhem karşılığında şehrin hisbe ve şurta teşkilatlarını da ihaleye çıkarmıştır.²⁵

Halifelerin kâdı'l-kudât atamalarında, dönemin mezhepsel temayüllerinin de etkili olduğu söylenebilir. Bu açıdan ilk kâdı'l-kudâtların tamamının Hanefî mezhebinden olması tesadüf sayılamaz. Halifeler ilmî ortamın temayüllerini ve hâkim zihniyetin bu konudaki yönlendirmelerini göz önünde bulundurmamak zorunda kalmışlardır. Örneğin Hanefî kâdı'l-kudâtların dışında, Şâfiî mezhebi mensuplarından ilk atanan kâdı'l-kudât, hicri III/miladi X. yüzyılda ancak bulunabilmektedir. Ayrıca Büveyhîler'den sonra Bağdâd'ı hâkimiyeti altına alan Büyük Selçukluların ilk zamanlarında vefat eden ve Şâfiî mezhebi mensubu olan Kâdı'l-kudât İbn Mâkûlâ için Halife Kâim Biemrillâh'ın, kadılık vazifesi açısından iyi, nazik bir kimse olduğu ancak ilmî açıdan cahil, boş bir kimse olduğunu

22 Ebü'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mülûk*, thk: Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 9: 85; M. Sabri Küçükaşçı, "Kâdir Billah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24:127,128.

23 İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed (ö. 421/1030), *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkibü'l-Himem*, 2. baskı, thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî, (Tahran: Serûş, 2000), 6: 231; Safiyye Saade, "Tetavvuru Mansıbu Kâdı'l-kudât fi'l-Fetreteyni'l-Büveyhîyye ve's-Selcûkiyye", *Târîhu Bağdâdi'l-İctimâi*, (Beyrut: Dâru Emvâc, 1988), 95-96.

24 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 6: 238.

25 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 6: 231.

söylediği kaynaklarda aktarılmaktadır.²⁶ Bu sözleriyle, Şâfiî mezhebine mensup olan Kâdî'l-kudât İbn Mâkûlâ'yı kötöleyen Halife, taassup derecesinde Hanefî mezhebine bağlı olan Selçuklu veziri Kündûrî'yle yakınlık kurmak istemiştir. Çünkü Büyük Selçuklu veziri Kündûrî, Bağdâd üzerinde etkili ve yetkili bir görevliydi. Bu isimle yakınlığı tesis edebilmek için o dönemde Hanefîlerin önde gelen isimlerinden olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali ed-Dâmeğânî'nin kâdî'l-kudâtlık makamına atanmasını sağlamıştır.²⁷

Kâdî'l-kudâtlar azledildiklerinde, atadıkları kadılar da azledilmiştir. Bazı durumlarda azledilenlerin yerine atanmış olan kâdî'l-kudâtlar bu kadılarla çalışmaya devam etmişlerdi. Ancak bu şekilde azledilerek görevlerinden uzak kalmış kadılar da mevcuttur.²⁸ Sistemin daha çok kâdî'l-kudâtların görev süreleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

1.4. Kâdî'l-kudâtların Yetki ve Sorumlulukları

Kâdî'l-kudâtların yetki ve sorumlulukları denilince ilk akla gelen, adalet sisteminin sağlıklı bir şekilde yürütülmesidir. Bununla birlikte kâdî'l-kudâtlar, halifelere yakın bir konumda bulunmuş olmaları sebebiyle farklı görevler de almışlardır. Bunun en temel sebeplerinden birisi, kurumun, tesis edildiği ilk zamanlarda kurumsal bir anlayışı yansıtmamasıdır. Ancak daha sonraki dönemlerde kurumsallaşma tamamlanmış ve yetkileri daha belirgin hale gelmiştir.

Kâdî'l-kudâtlar, halifelerin danışmanları olarak kabul edilmiş ve bazı halifeler sefere çıkarken kâdî'l-kudâtları yanlarında götürmüşlerdir. Hârûnürreşîd'in halifeliği döneminde bu makamda bulunan Ebû Yusuf ve Ali b. Zıbyân'ı beraberinde götürdüğü kaynaklarda zikredilmektedir. Meselâ Ali b. Zıbyân öldüğünde Horasan'da Hârûnürreşîd ile beraberdi.²⁹ Aynı şekilde Kâdî'l-kudât Yahya b. Eksem de Halife Me'mûn'un seferlerine iştirak etmiştir. Bununla birlikte, aksi bazı iddialar olsa da, Me'mûn'un

26 Derûbî, İbrahim Abdülğânî, *Kudâtü Bağdâd*, (Bağdâd: Dâru's-Şuûni's-Sekafiyyeti'l-Âmme, 2001), 2: 27.

27 Derûbî, *Kudâtü Bağdâd*, 2: 27.

28 Ebu's-Safâ Salahuddîn Halîl Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Ahmed Arnavut (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000), 8: 137.

29 Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1070), *Târîhu Bağdâd (Târîhu Medîneti's-Selâm)*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2001), 11: 445; Şebârû, *Kâdî'l-kudât fi'l-İslâm*, 123.

Yahya b. Eksem'i hem vezir hem de kâdî'l-kudât olarak görevlendirdiğine dair rivayetlere de rastlanmaktadır.

Halife Râzî, 327/939 yılında, Nâsıru'd-devle ile çarpışmaya gittiğinde, Kâdî'l-kudât Ebü'l-Hüseyn Ömer b. Muhammed b. Yusuf; Halife Râşid'in Musul seferinde, Kâdî'l-kudât Ebü'l-Kâsım ez-Zeynebî ona refakat etmiştir.³⁰

Halifeler nezdinde kâdî'l-kudâtlar, askerî görevler de üstlenmişlerdir. Yahya b. Eksem 215/830 senesinde Şam tarafına, 217/832 senesinde Mısır'a; 216/831 senesinde Rum beldeleri üzerine düzenlediği seferlere giderken Me'mûn'a refakat etmiştir.³¹ Bu seferlerin birisinde, 216/831 yılında Me'mûn, Tuvana üzerine Yahya b. Eksem komutasında bir birlik göndermiştir.³²

Kâdî'l-kudâtlar, bazı dönemlerde, halifelerin elçisi sıfatıyla diğer devlet adamlarına gönderilmişlerdir. Yahya b. Eksem, 214/829 yılında Dinever'de bulunan Abdullah b. Tâhir'e valilik makamına atandığı haberiyle elçi olarak gönderilmiş³³ ve onun Horasan valiliğine tayinine aracılık etmiştir.³⁴

Kâdî'l-kudâtların, bir başka görevi de, yeni atanan halifelerin adına biat alma,³⁵ biat törenlerinde hazır bulunma³⁶ ve görevle ilgili mazbatanın muhafaza ve ilânı idi. Kâdî'l-kudâtlar, sadece halifelerin değil, diğer devlet adamlarının göreve başlamaları için tertip edilen törenlerde de hazır

30 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11: 189; 12: 225; Şebârû, *Kâdî'l-kudât fi'l-İslâm*, 124.

31 Tenûhî, *Nişvârû'l-Muhâdara*, 6: 173; Şebârû, *Kâdî'l-kudât fi'l-İslâm*, 123; Şükrü Özen, "Yahya b. Eksem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 250.

32 Ebû Zekeriyâ Yezid b. Muhammed b. İyas Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, thk. Ali Habibe (Kahire: Lecnetü'l-İhyai't-Türasi'l-İslâmi, 1967), 405.

33 Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Cafer Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemir Mihna (Beyrut: Şirketü'l-Alâmî, 2010), 2: 421.

34 Özen, "Yahya b. Eksem", 43: 250.

35 Abdülkerim Özeydın, "Müstain-Billah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 113.

36 Abdülkerim Özeydın, "Müstazhir-Billah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 127; Murat Öztürk, "Zâhir-Biemrillah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 92; Abdülkerim Özeydın, "Müstekfi-Billah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 139.

bulunmuşlardır. Bunlardan birisi de Büveyhî emîri Şerefüddeve b. 'Adu-du'd-devle'nin cülûs törenidir. Bu törende, Kâdı'l-kudât İbn Ma'rûf hazır bulunmuştur.³⁷

Kâdı'l-kudâtların, devlete karşı işlenen suçlarla ilgili tahkikatları yürüten komisyonlarda görev aldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Kâdı'l-kudât Ahmed b. Ebî Duâd'ın da içinde bulunduğu heyet, Afşin³⁸ ve Mazyâr'³⁹ yüzleştirerek aralarında ayaklanma çıkarılması konusunda bir anlaşma yapıp yapmadıkları tespit edilmeye çalışılmıştır.⁴⁰

Kâdı'l-kudâtlar, devletlerarası bazı işlerde etkin görevler almışlardır. 241/855 yılında, Tarsus'ta, Kâdı'l-kudât Ca'fer b. Abdilvâhid'in huzurunda, halifenin izniyle Müslümanlar ile Bizanslılar arasında yapılan esir değişimi için İbn Ebi's-Şevârib görevlendirilmiştir.⁴¹

Kâdı'l-kudâtların yetkileri Abbâsîlerin son dönemlerine doğru biraz daha genişlemiştir. Bunun sebebi, farklı vesilelerle üzerinde durduğumuz, kâdı'l-kudâtlığın kurumsallaşması ile ilgilidir. Nikâh ve vakıflarla ilgili görevlere daha erken dönemlerde fazla rastlanmazken, sonraki dönemlerde görev yapan kâdı'l-kudâtların, bu gibi işler için bazı kadıları kendilerine vekâleten görevlendirdikleri görülmektedir. Örneğin, Kâdı'l-kudât Abdurrahman b. Mukbil, nikâh ve boşanma işleri için Kadı Muhammed b. Ali b. Nasr'ı,⁴² Kâdı'l-kudât Kâsım b. Yahya eş-Şehrezûrî, yine aynı görevler için Muhammed b. Abdülmuhasin'i görevlendirmiş ayrıca, bir kaç vakfın sorumluluğunu da yüklemiştir.⁴³ Kâdı'l-kudât Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Hüseyin, Yusuf b. Abdirrahman'ı, hisbe ve vakıflardan sorumlu olarak

37 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 11: 305; Şebârû, *Kâdı'l-kudât fi'l-İslâm*, 124.

38 Abbâsî Halifeleri Me'mûn ve Mu'tasım'ın meşhur Türk kumandanı. Hakkı Dursun Yıldız, "Afşin, Haydar b. Kâvûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 441-442.

39 Taberistan'da hüküm süren Kârinîler hânedanı hükümdarı. Ahmet Güner, "Mâzyâr b. Kârin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 198-199.

40 Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut: ts.), 9: 109; İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 1997), 6: 65, 67; Hasan Kurt, *Türk İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2002), 87.

41 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6: 150; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10: 543.

42 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyeye*, 3: 276; Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4: 112.

43 Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 4: 23.

tayin etmiş, ancak bir süre sonra azletmiştir.⁴⁴ Vakıflarla ilgili görevler kâdî'l-kudâtların sorumlulukları arasındadır. Örneğin; Abdurrahman b. Mukbil, vakıflara nezaret görevinden, 633/1236 yılında azledilmiştir.⁴⁵

Kâdî'l-kudâtların yetkileri arasında, medreselerde görev yapan müderrislerle ilgili tasarruflarda bulunmak da zikredilebilir. Buna bir örnek olarak; Kâdî'l-kudât Ebû'l-Kâsım Abdullah b. Hüseyin, "talâk-ı selâse" ile ilgili bir fetvasından dolayı kızdığı, Ebü'n-Necm Muhammed b. Kâsım'ı, Nizâmîye Medresesindeki görevinden azletmiş, ancak bu müderris, daha sonraki dönemlerde göreve gelen Kâdî'l-kudât Nasr b. Abdirrezzâk tarafından görevine iâde edilmiştir.⁴⁶

1.4.1. Kadılarla İlgili İcraatları

Kadılar, kâdî'l-kudâtların birer vekili idiler. Dolayısıyla, kadılarla ilgili tasarruflar onun elinde bulunuyordu. Kâdî'l-kudât, ilk zamanlarda tüm kadıların atama yetkilerini elinde bulundurmadığından halife, kadı atamalarında yetki sahibi olmaya devam etmiştir.⁴⁷ Örneğin, Halife Mütevekkil tarafından, 241/855 yılında, Ca'fer Ebû Hassân ez-Ziyâdî, doğu yakası kadılığına görevlendirilmiştir.⁴⁸

Halife Vâsık ile İbn Ebî Duâd arasında geçen bir konuşmada, kâdî'l-kudâtın ehliyet sahibi olduğunu düşündüğü bir kadının atanması için çaba sarf ettiği; maddî tekliflerde bulunduğu, hatta kalkıp ayağına gittiği kaynaklarda zikredilmektedir.⁴⁹

Bir diğer örnekte de halife, bir kadı atanması konusunda Kâdî'l-kudât Ca'fer b. Abdilvâhid'e bir emir göndermiş ve bu emir doğrultusunda İsmail b. İshâk Bağdâd'ın doğu yakasının kadılığına atanmıştır.⁵⁰ Kadıların atanması ile ilgili yetkiler kâdî'l-kudâtlara tevdi edilmiş, ancak halife

44 Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 29: 105.

45 Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 18: 171; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 8: 187.

46 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 13: 143.

47 Mansur Koçinkağ, "Hicrî İlk İki Asırda Irak'ta Görev Yapan Kadılar", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17, (2017), 32.

48 İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhira fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhira* (Kahire: 1381/1963), 2: 304.

49 Muhammed Ebû Zehra, *İmam Şâfiî*, trc. Osman Keskiöğlü (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1969), 121.

50 İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 12: 346.

de zaman zaman duruma müdahil olmuştur. Hatta halifenin dışında bazı isimlerin de bu sürece dâhil olduğu zikredilmektedir.⁵¹ Halife Vâsık, Kâdî'l-kudât Ahmed b. Ebî Duâd'a, vefat eden kadı Abdullah b. Tâhir'in yerine oğlu Tâhir'i atamasını emretmiştir.⁵²

Kâdî'l-kudâtlar, atadıkları kadıların bir kısmını daha önce farklı görevlerde istihdam etmişler, daha sonra bu görevlere atamışlardır. Kadıların atanmadan önce kâdî'l-kudâtların şahitliği ve kâtipliği gibi görevlerde buldukları görülmektedir.⁵³

Kadıların görev süreleri, genellikle, kâdî'l-kudâtların görev süreleriyle bağlantılıdır. Kâdî'l-kudâtların azledilmesiyle birlikte, kadılar da azledilmiş sayılmaktadır.⁵⁴ Ancak kurumun işleyişinin devamlılığı açısından birçok kadı, kâdî'l-kudâtın izni dâhilinde görevine devam etmiştir. Örneğin, Kadı Ali b. Ahmed b. Muhammed et-Tenûhî, kâdî'l-kudâtlar Ebü's-Sâib Utbe b. Ubeydillah, Ebü'l-Abbâs İbn Ebi's-Şevârib ve Ebû Bısr Ömer b. Eksem'in döneminde farklı bölgelerde kadı olarak görev yapmıştır.⁵⁵ Ancak bu şekilde azledilerek görevlerinden uzak kalmış kadılar da mevcuttur.⁵⁶

Halifeler, kâdî'l-kudâtların varlığına rağmen kadıları atama ve azletme yetkisini ellerinde bulundurmışlardır. Halife Mütevekkil, 234/848 yılında, Ubeydullah b. Ahmed'i kazâ görevinden azletmiş, Abdüsselâm b. Abdurrahman'ı da kadı olarak atamıştır.⁵⁷

Kâdî'l-kudâtlar, kadıları, kazâ göreviyle görevlendirdikleri gibi eğitim faaliyetlerinde de görevlendirmişlerdir. Kâdî'l-kudât Ebü'l-Kâsım ez-Zeynebî, hadis ilminde önemli bir mesafe kat etmiş olan Ebû Mansûr Muhammed b. Hüseyin'i Ğiyâsiyye Medresesinin müderrisliğine görevlendirmişti. Daha sonra Hemedan'a giderek *Sahîh-i Buhârî* dersleri vermeye devam eden Ebû Mansûr, Ebü'l-Kâsım ez-Zeynebî tarafından bu bölgenin kadılığına atanmıştır.⁵⁸

51 Şebârû, *Kâdî'l-kudât fi'l-İslâm*, 101.

52 İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 11: 151.

53 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 3: 139.

54 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 3: 139.

55 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 2: 589.

56 Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, 8: 137.

57 İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 11: 208.

58 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 3: 143.

Kâdı'l-kudâtların kadılarla olan ilişkilerine örnek oluşturacak bir olay şöyle cereyan etmiştir: Bişr b. Velîd el-Kindî, Bağdâd'da kadılık görevini yürüttüğü dönemde, Kâdı'l-kudât Yahya b. Eksem'in tezkiye ettiği iki kişiden birinin şahitliğini kabul etmemiş ve hakkında Halife Me'mûn'a şikâyet ulaşmıştı. Bişr sorgulandığında, yakınlarından bazılarının tezkiye etmediği Yahya b. Eksem'in şahitliğini bile kabul etmeyeceğini ifade etmişti. Bu sözünün üzerine azarlanmış, lâkin kendisinin bu konuda samimi olduğu ortaya çıkınca, kadılık görevinden azledilmemiştir.⁵⁹ "Mihne Dönemi" olarak bilinen dönemde Kâdı'l-kudât Ahmed b. Ebî Duâd tarafından, kadılara gönderilen emirle insanlar sorgulanmış ve âlimler hapsedilmiştir.⁶⁰

Kadılarla kâdı'l-kudâtların, birbirleri arasındaki hiyerarşiye uyulması noktasında titiz olduklarına dair bazı örnekler bulunmaktadır. Halife Mu'tazid'in azatlısı Vâsık öldüğünde, cenaze töreninde iki kadı bulunuyordu: Ebû Ca'fer ve Ebû Ömer (ki bu kadı o esnada kâdı'l-kudât idi.). Merhumun vasiyeti, cenaze namazını Ebü'l-Hasan'ın kıldırması üzereydi, ancak o Ebû Ca'fer'i öne geçirmişti. Namaz bittiğinde Ebû Ömer'in yüzü, Ebû Ca'fer'in onların önüne geçmesinden ötürü kederden kapkara kesilmiş haldeydi.⁶¹ Yine başka bir rivayette de kadı ve kâdı'l-kudâtlar arasındaki kıdem farkının ortaya çıktığı görülmektedir. Sultan Tuğrul Bey'in ölümünden sonra Halife'nin kızı Seyyide tekrar Bağdâd'a dönmüş ve kendisine kadı Ebû Amr refakat etmiştir. Bu heyetin Bağdâd'da karşılandığı esnada Kâdı'l-kudât Ebû Abdillâh ed-Dâmeğânî, kadı Ebû Amr'ın kendisinden daha önde bir yere oturmasını istememiş ve Ebû Amr'a meclisten ayrı bir yerde oturması söylenmiştir.⁶²

Kadı'l-kudâtların, kadı görevlendirmeleri açısından dikkat çeken bir örnek burada zikredilebilir. Kâdı'l-kudât Ebû Abdillâh ed-Dâmeğânî'nin kızıyla evlenen kadı Ahmed b. Muhammed b. Ebî Ca'fer es-Semnânî, Ebû Abdillâh tarafından Dicle ve Fırat kıyılarından sorumlu kadı

59 Cengiz Kallek, "Kindî, Bişr b. Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26: 40.

60 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 444; İhsan Arslan, "Ahmed b. Hanbel'in Siyasi Otorite Karşısındaki Tavrı", *Ma'rife*, 12, sy: 3 (2012): 69-88.

61 Tenûhî, *Nişvâr*, 1: 258, 259.

62 Ebü'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, trc. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 88.

olarak atanmıştır.⁶³

Kâdî'l-kudâtlar, kendilerinden önceki kâdî'l-kudâtların dönemlerinde görev yapan kadılarla çalışmaya devam etmişlerdir. Örneğin, Ali b. Ahmed b. Muhammed et-Tenûhî, kâdî'l-kudâtlar Ebû's-Sâib Utbe b. Ubeydillah, Ebû'l-Abbâs İbn Ebi's-Şevârib ve Ebû Bişr Ömer b. Eksem'in döneminde farklı bölgelerde görev yapmıştır.⁶⁴ Kâdî'l-kudâtların, halef ve seleflerinin tercihlerine saygı duymaları da, adalet teşkilatının istikrarı açısından önemli bir husustur. Başka bir örnek olarak, Kadı Abdurrahman b. Abdisselâm; Mahmûd b. Ahmed ez-Zencânî, Muhammed b. Yahya b. Fadlân, Ebû Sâlih el-Cîlî ve Abdurrahman b. Mukbil adlı kâdî'l-kudâtların döneminde görev yapmıştır.⁶⁵

Kâdî'l-kudâtlar, kendilerinden, atanma konusunda talepte bulunan kadılara her zaman olumlu karşılık vermemişlerdir. Ebû Abdillah Muhammed b. Ali ed-Dâmeğânî, kendisine, Nisabur'un kadı ailelerinden Sâidîler kanalıyla ulaşmış olan İsmail b. Ali b. Ubeydillâh'ın hac dönüşü Bağdâd'a gelerek, kazâ görevine atanması talebini reddetmiştir. Aynı kadı, daha sonra Sâidî ailesinin yönetiminde bulunan Nisabur'da bir süre görev yapmıştır.⁶⁶

Kâdî'l-kudâtların yanında görev yapmış olan şahitler de kadı olarak atanmışlardı. Bu duruma bir örnek olmak üzere Muhammed b. Hasan b. Hüseyin'in Kâdî'l-kudât Ebû Abdillah ed-Dâmeğânî'nin yanında bir süre şahitlik görevi yaptıktan sonra kadı olarak atanması zikredilebilir.⁶⁷ Yine Kâdî'l-kudât Ebû Abdillah ed-Dâmeğânî tarafından Ahmed el-Becelî, Bağdâd'da hisbe ile görevlendirilmiştir.⁶⁸

1.4.2. Kâdî'l-kudâtların Baktığı Davalar

Kâdî'l-kudâtlar, sürekli bir mahkeme yönetmemekle birlikte, kendilerine havale edilen davalara bakmışlardır. Ahmed b. Ebî Duâd'ın, Afşin'i yargılayan heyette hazır bulunması ve hapsedilmesine hükmetmesi de

63 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 2: 606; Derûbî, *Kudâtü Bağdâd*, 2: 22-23.

64 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 2: 589.

65 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 2: 382.

66 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 1: 428.

67 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 3: 118.

68 Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 6: 245.

kâdî'l-kudâtların ne tür davalara baktıkları hakkında bize fikir verebilmektedir.⁶⁹ Bu görüşü destekler mahiyette, bir diğer örnekte de, Halife Vâsık'a başkaldırı hazırlığında olan Ahmed b. Nasr yakalanmış ve onun, beraberindeki arkadaşlarıyla birlikte sorgulanacakları bir meclis oluşturulmuştu. Bu mecliste hazır bulunan Ahmed b. Ebî Duâd, Vâsık'ın vermiş olduğu öldürme emrini tekrar düşünmesi gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuş, ancak onu ikna edememiştir.⁷⁰

Hallâc'ın zındık olduğunu ve katlinin vacip olduğuna dair fetvayı verenlerden birisi o zaman Bağdâd kadısı olan Kâdî'l-kudât Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf idi. Diğeri de Ebû Ca'fer Ahmed b. İshak b. Behlûl et-Tenûhî el-Enbârî'dir. Hallâc, Ebû Ömer'in fetvası doğrultusunda Halife Muktedir döneminde idam edilmiştir.⁷¹

1.4.3. Mezâlim Mahkemeleri ve Kâdî'l-kudâtlar

Mezâlim mahkemeleri,⁷² ilk örnekleri İslâm'ın ilk yıllarında da görülen; devletin üst organlarının ilgilendiği ve genelde üst düzey davaların görüldüğü mahkemelerdi. Bu mahkemelerin başkanlığını genelde halifeler yapardı. Ancak bazı dönemlerde bu yetkisini devrettiği devlet görevlilerinden birisi de kâdî'l-kudâtlardır. Mezâlim mahkemelerinde, genellikle, üst düzey kişiler yargılandığı için atanan yargıçlar da üst düzey kişilerden seçilirdi. Onun için bazen halifenin veya vezirin bizzat kendisi, bazen onun nâibi konumunda olanlar veya kâdî'l-kudâtlar gibi yetkililer bu iş için görevlendirilmişlerdi. Halife Me'mûn, Yahya b. Eksem'e; Halife Mu'tasım da Ahmed b. Ebî Duâd'a bu görevi tevdi etmiştir.⁷³

Ahmed b. Ebî Duâd 233/847 yılında felç geçirdikten sonra, Halife tarafından kazâ ve mezâlim görevlerine atanan oğlu Ebû'l-Velîd'in yürütmüş olduğu mezâlim mahkemesi ile ilgili görev 237/851 yılında, Halife

69 Ahmed b. Yahya İbnü'l-Murtazâ, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald Wilzer (Beyrut: 1961), 123; Muhammed Hudari Bek, *Târîhu'l-Ümemi'l-İslâmiyye*, 237-240.

70 İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 11: 166.

71 Tenûhî, *Nişvâr*, 1: 163.

72 İslâm devletlerinde en yüksek idarî-adlî yargı ve denetleme kurumu. Celal Yeniçeri, "Mezâlim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 515-518.

73 Şulul, *İbn Haldun'a Göre İslâm Medeniyeti*, 105.

Mütevekkil tarafından, Yahya b. Eksem'e devredilmiştir.⁷⁴ Bu tarihe kadar Ebü'l-Velîd bu görevleri yürütmüştür. Ebü'l-Velîd, önce mezâlîm, sonra da kazâ görevinden azledilmiştir.⁷⁵

2. Kâdî'l-Kudâtın Siyasî ve İdarî Konumu

Kâdî'l-kudâtlar devlet bürokrasisi içerisinde önemli bir yer elde etmiş olmanın verdiği imkânlarla siyasî ve idarî alanda kendilerini gösterme fırsatı bulmuşlardır. Abbâsî Devleti'nin siyasî açıdan inişli çıkışlı bir grafik sergilemesi ile halifenin de siyasî konumu zayıflamış, bürokratlar daha fazla güç kazanmıştır. Bu bürokratlar, dönemin fikrî, sosyal ve siyasî temayüllerine göre değişiklik arz etmiştir. Diğer taraftan askerî erkânın hâkim olduğu dönemde âlimler giderek bürokratik alandan uzaklaşmış, ancak kendi kişilikleriyle öne çıkan isimler bundan müstesna kalabilmiştir. Diğer taraftan Abbâsî Devleti'nin giderek güç kaybetmesiyle Büveyhîler ve Selçuklular gibi başka devletlerin hegemonyasına girdikleri dönemde idarî ve siyasî ortamda yaşanan değişikliklerden kâdî'l-kudât da etkilenmiştir. Siyasî alandaki değişiklikler sadece idarî alanı etkilemekle kalmamış, mezhepsel temayülleri, dolayısıyla dinî ortamı da önemli ölçüde etkilemiştir.⁷⁶

2.1. Halife-Kâdî'l-kudât İlişkileri

Halifeler, devlet görevlilerinin önemli bir kısmını bizzat kendileri atadıkları için, bu isimleri tanınması ve onlar hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir. Özellikle yakın çalışma içerisinde bulunacağı görevlilerle, karşılıklı olarak bir güven ortamının oluşması önemlidir. Halifenin, devletin her kademesinde söz sahibi olması nedeniyle atadığı memurlar -özellikle üst düzey olanlar- kendilerine şahsen güvendiği kimselerdi.

Kâdî'l-kudât Ebû Yusuf, 180/796 yılında Halife Hârûnürreşîd'in, bir ahdi üzere, Musul şehrine girerek orada bir kıyım yapacağı esnada, halkın bundan zarar görmemesi için ezan okunmasını sağlamış ve Halife'nin dikkatini çekerek şehrin neredeyse kan dökülmeden ele geçirilmesini sağlamıştır.⁷⁷ Ayrıca Halife Hârûnürreşîd, huzuruna getirilen bir zındıkla

74 İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhira*, 2: 270.

75 İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-Zâhira*, 2: 300.

76 Safiyye Saade, *Mansûbu Kâdî'l-kudât*, ss. 87-123

77 Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil*, 284-285.

görüşmek ve onun durumunu hükme bağlamak üzere Kâdî'l-kudât Ebû Yusuf'u çağırarak, bu işin hallini ona havale etmiştir.⁷⁸ Bir başka örnekte, Ebû Yusuf'un, "*İmamlar Kureyş'tendir*" hadisini rivayet eden bir kişi olduğunu öne süren Joseph Van Ess, onun doğrudan siyasî ortama müdahil olduğunu iddia etmektedir.⁷⁹

Halife Hârûnürreşîd döneminin kâdî'l-kudâtlarından olan Ebü'l-Bahterî ile ilgili bir rivayette anlatılanlara göre, Halife bir emanı geçersiz saymak istegindeydi.⁸⁰ Muhammed b. Hasan ve Ebü'l-Bahterî'nin hazır bulunduğu bir zamanda Halife, bu eman belgesinin sıhhatini sordu. Muhammed b. Hasan, belgenin geçerli olduğunu, söyleyince Halife bu belgeyi, Kâdî'l-kudât Ebü'l-Bahterî'ye gösterdi. O da "Şu şu gerekçelerle geçersizdir" deyince Halife, "Sen Kâdî'l-kudâtsın, en iyisini bilirsin" diyerek emanı yırtmıştır.⁸¹ Bir başka olayda Hârûnürreşîd'in yanına giren Ebü'l-Bahterî onu güvercin uçururken görmüştü. Hârûnürreşîd bununla ilgili bir hadis olup olmadığını sorunca Ebü'l-Bahterî, hadisin senedini zikrederek, "Güvercin uçurmak..." diye başlayınca Halife onu huzurundan çıkarmış ve "Eğer Kureyş'e mensup olmasaydın seni görevinden azledirdim" diyerek ona olan kızgınlığını belirtmiştir.⁸²

Me'mûn'un hilafetinin ilk döneminde kâdî'l-kudât olarak görev alan

78 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16: 371.

79 Joseph Van Ess, "Political Ideas in Early Islamic Religious Thought", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 28/2, (2001), 159.

80 Halife Mûsâ el-Hâdî döneminde gerçekleşen Fah Savaşı'nda canlarını kurtaran Abdullah b. Hasan'ın oğlu Yahya, Deylem bölgesine gelerek halktan biat almıştı. Bu durumu öğrenen dönemin Halifesi Hârûnürreşîd, Yahya b. Abdillâh üzerine, kendi veziri olmasının yanında Bermekî ailesine mensup olan Fazl b. Yahya komutasında bir ordu göndererek bu işin sona erdirilmesini istemiş ancak Fazl b. Yahya diplomatik yollarla durumun çözümünü aramış ve Halife'den aldığı emannâme ile Yahya b. Abdillâh'ı teslim olmaya ikna etmişti. Ancak Yahya'nın tekrar böylesi bir girişimde bulunması ihtimali üzerinde duran Hârûnürreşîd verdiği emanı yok sayarak Yahya'yı hapsedti. O dönemde Halife'nin güvendiği en önemli isimler olan Bermekîler kendi ailelerinin bir mensubu aracılığıyla verilmiş bir emanın yok sayılmasına çok içerlediler ve Halife'nin yaptığını yanlış gördüklerinden Yahya b. Abdillâh'ın haptisten kaçmasına yardım ettiler. Halife ise bu durumdan hoşlanmamış ve bir süre sonra Yahya b. Abdillâh'ı tekrar tutuklatarak öldürtmüştür. Daha sonraki süreçte Bermekîlerin tasfiye gerekçeleri içerisinde bu olayı da saymıştır. Yukarıdaki bölümde bahsedilen söz konusu eman bu olayla ilgili olan emandır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 9: 16-18; Âdem Apak, *Anahat-larıyla İslâm Tarihi-Abbâsîler Dönemi* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 4: 134-135.

81 Taberî, *Târîh*, 8: 247; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 9: 17.

82 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15: 629.

Yahya b. Eksem, Halife tarafından Muâviye'nin ülkenin her tarafında tel'ini için resmî bir kampanya başlatılmak üzereyken onun bu fikrini değiştirmesine sebep olmuştur.⁸³ Ahmed b. Ebî Duâd ise bir defasında halifeyi bir olaydan ötürü ağlarken görmüş ve onu teselli ederek bir çıkış yolu bulmasını sağlamaya çalışmıştır.⁸⁴

Mu'tezilî olarak bilinen ve Kur'ân'ın yaratılmış olduğu fikrini savunan Ahmed b. Ebî Duâd,⁸⁵ bu inancını, halife üzerindeki etkisinin verdiği cesaretle, tüm ilmî çevreye kabul ettirmek için özel bir gayret sarf etmiştir. Âlimleri birer birer sorgulayacak kadar ileri giden bu baskı süreci halife-kâdî'l-kudât ilişkilerinin en göze çarpan dönemlerinden birisidir. Zaten Me'mûn, kendisinden sonra idareyi ele alacak olan Mu'tasım'a, Ahmed b. Ebî Duâd ile ilgili tavsiyelerde bulunmuş, onu yanından ayırmamasını vasiyet etmiştir. Me'mûn'un halefi olan Mu'tasım da bu vasiyetin gereğini yerine getirerek Ahmed b. Ebî Duâd'a danışmadan neredeyse hiçbir kararın altına imza atmamış, onu devlet işlerinde yetkili kılmış ve daima onun desteğini gözetmiştir.⁸⁶ Halife'nin, Kâdî'l-kudât Ahmed b. Ebî Duâd'ın tesiri altında kalarak, beldelere gönderdiği emirle âlimler sorgulanmış ve bir kısmı hapsedilmiştir.⁸⁷ "Mihne süreci"nin bitiminde Halife Mütevekkil, Ahmed b. Ebî Duâd'ı görevinden azletmiş, belki de sürecin sorumlusu olduğunu düşünerek, mallarına el koymuştur.⁸⁸ Bu sürecin etkileri, ancak kâdî'l-kudâtın görevinden azledilmesinden sonra, tutuklu mağdurların da serbest bırakılmasıyla silinebilmiştir.⁸⁹ Ahmed b. Ebî Duâd'ı görevden

83 Ebü'l-Fadl Ahmed b. Tahir İbn Tayfûr, *Bağdâd fî Târîhi'l-Hilâfeti'l-Abbâsîyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1968), 54; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, 65; Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Târîhi Arkapları*, 2. baskı (Ankara: Otto Yayıncılık, 2015), 51.

84 İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 11: 99; İbn Tağrıberdî, *Nücümü'z-Zâhira*, 2: 242.

85 İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, 62.

86 Taberî, *Târîh*, 9: 120; Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'ûdî, *Mürûcu'z-Zeheb*, tashih: Kemal-Hasan Mer'î (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2007), 3: 359-360; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, 4: 141; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 11: 273-274; Serkan Yaşar, *Abbâsîler'in İlk Döneminde İktidar ile Ulema Arasındaki İlişkiler* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011), 166.

87 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 444.

88 Ya'kûbî, *Târîh*, 2: 453; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, 6: 134; Ahmet Aydın, *Klasik Dönemde Kadı (Hâkim) Maaşlarında İzlenen Politika ve Uygulamalar* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004), 77.

89 Ferhat Koca, *Ahmed bin Hanbel* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 25; Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV

aldıktan sonra bir süre oğlu görev yapmış, onu da azlederek yerine atadığı Yahya b. Eksem'i törenle makamına geçirmişti. Ancak, aradan sadece birkaç yıl geçmişken, 240/854'te, Yahya b. Eksem'i kâdî'l-kudâtlıktan azlederek,⁹⁰ divanları teslim etmede gösterdiği olumsuz tavır nedeniyle mallarına el koymuş⁹¹ yerine de Ca'fer b. Abdilvâhid görevlendirilmiştir.⁹²

Kâdî'l-kudâtlar, halifelerin atanması, göreve başlamaları gibi törenlerde de hazır bulunmuşlardır. Halifelik töreninde kâdî'l-kudât Halife'nin bir yanında, vezir de diğer yanında yürürdü.⁹³

Mütevekkil, oğlu Muntasır'ın da içerisinde bulunduğu bir grup tarafından öldürüldüğünde maktul halifenin oğlu Kâdî'l-kudât Ca'fer b. Abdilvâhid'e gelerek kendisine biat edilmesini istedi. Ca'fer b. Abdilvâhid, Mütevekkil'e ne olduğunu sorunca Muntasır, onun veziri Feth b. Hakan tarafından öldürüldüğünü, Boğa adlı komutanın da onu öldürdüğünü söyledi. Ca'fer b. Abdilvâhid babasının öldürülmesinden dolayı, onun kanını talep etmek gibi bir hakkı olduğunu ifade etti. Kâdî'l-kudâtın durumu onaylamasıyla orada bulunan vezirler ve önde gelen kimseler yeni halifeye biat ettiler. Böylece kâdî'l-kudâtın vermiş olduğu bir fetva ile halife biat alabilmiştir.⁹⁴

Halifenin emriyle, Kâdî'l-kudât Ahmed b. Ebî Duâd tarafından görevlendirilen Ebû Remle ile Ca'fer b. Ahmed, Bizans ile yapılan esir mübadelesi esnasında Müslüman esirleri, Mu'tezile mezhebinin temel görüşlerinden biri olan "Halku'l-Kur'ân" konusunda imtihana tabi tutmuşlardır. Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu ve Allah'ın ahirette görülemeyeceğini söyleyenlerin fidyesi ödenmiş, bunu kabul etmeyenler ise Bizanslılara geri gönderilmiştir.⁹⁵

Halife Mu'tazid 289/901 yılında vefat ettiğinde, Ebû Ömer künyesiyle bilinen Kâdî'l-kudât Muhammed b. Yusuf, onun cenazesini yıkamış-

Yayımları, 2005), 30: 26-28.

90 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16: 293; Taberî, *Târîh*, 8: 649.

91 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16: 293; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 10: 319; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7: 74; Aydın, *Klasik Dönemde Kadî*, 77.

92 Yâ'kûbî, *Târîh*, 2: 453.

93 Tenûhî, *Nişvâru'l-Muhâdara*, 5: 212; Şebârû, *Kâdî'l-kudât fi'l-İslâm*, 124.

94 Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, 2: 216.

95 Casim Avcı, *İslâm Bizans İlişkileri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 95.

tır.⁹⁶ Bununla birlikte genel olarak kâdî'l-kudâtlar devlet erkânını temsilen önemli kimselerin cenaze merasimlerine de iştirak etmişlerdir.⁹⁷ Ayrıca kendileri cenaze namazlarında bulunmuşlar ve topluluğa cenaze namazı kıldırılmışlardı.⁹⁸ Yine bir başka örnekte Kâdî'l-kudât Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed ed-Dâmeğânî ve Ebü'l-Kâsım ez-Zeynebî, el-Kiyâ el-Hirâsî olarak da bilinen Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Taberî'nin cenazesine katılmışlardı.⁹⁹ 539/1144 yılında vefat eden Ebû Mansur el-Cevâlîkî'nin cenaze namazını Kâdî'l-kudât Ebü'l-Kâsım ez-Zeynebî kıldır-
mıştı.¹⁰⁰ 461/1068 yılında vefat eden İlyâs b. Nâsır ed-Deylemî'nin cenaze namazını Kâdî'l-kudât Ebû Abdullah Muhammed b. Ali ed-Dâmeğânî kıldır-
mıştır.¹⁰¹

Halife Kâim Biemrillah vefat ettiğinde yerine, torunu Muktedî'ye halife olarak biat edilğinde, biat töreninde hazır bulunanlardan birisi de Kâdî'l-kudât Ebû Abdullah ed-Dâmeğânî'dir.¹⁰² Halife Müktefî 555/1160 yılında vefat edip, oğlu Müstencid Billah'a biat edildiğinde Kâdî'l-kudât Ebü'l-Hasan ed-Dâmeğânî de hazır bulunmuştur.¹⁰³

Kadılar, halifelerin kararlarına müdahale etmesinden korktukla-
rından olsa gerektir ki, kâdî'l-kudâtlık makamını kabul etmek istememiş-
lerdir. Ebû Bekir er-Râzî'ye (370/980-981) kâdî'l-kudâtlık görevi teklif
edilmiş, ancak mazeret göstererek kabul etmemiştir.¹⁰⁴ Bununla birlikte
kaynaklarda aktarılan bir olayda, kendisine 315/927 yılında kâdî'l-kudâtlık
teklifi yapılan bir âlim, "kararlarına müdahale edilmemesini" şart koş-

96 İbn Hıbbân, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, trc. Harun Bekiroğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 471.

97 Şemsüddin Muhammed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1407/1987), 36: 162.

98 Takiyyüddin Ebû Amr Osman b. Abdirrahman İbn Salâh, *Mukaddime*, thk. Muhyiddin Ali Necib (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992), 1: 492.

99 Ebü'l-Abbâs Şemsüddin İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 3: 289.

100 İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 5: 344.

101 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 1: 443.

102 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8: 251; Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 3: 494; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 31: 28.

103 Zehebî, *el-İber*, 3: 23; Zeynüddin Ömer b. Muzaffer İbnü'l-Verdâ, *Târîhu İbnü'l-Verdâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 2: 62.

104 Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 242.

muştur.¹⁰⁵ Kâdî'l-kudât İbn Mâkûlâ vefat ettiğinde, Halife Kâim Biemrillah kâdî'l-kudâtlık makamına Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin geçmesini istemişti. Ancak Ebû İshak eş-Şîrâzî bu teklifi reddetmiş ve halifeye yazdığı mektupta bu işin sorumluluğu altında ezilerek helak olmaktan korktuğunu ifade etmiştir.¹⁰⁶

Kâdî'l-kudâtın, halife nazarındaki yerine de işaret eden rivayete göre, Tuğrul Bey 453/1061 yılında Halife Kâim Biemrillâh'ın kızı Seyyide ile evlenmek istediğinde, Halife bu isteğe karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Halife'nin kızını istemekle görevli olan Vezir Amîdü'l-mülk, kâdî'l-kudât ve Ebû Mansûr b. Yusuf'a bir mektup göndererek durumu onlara şikâyet etmişti. Kâdî'l-kudâta gönderilen mektup yerine ulaşmış ve bir süre sonra izdivaç gerçekleşmiştir.¹⁰⁷ Kâdî'l-kudâtın olaydaki rolü burada bitmemiş ve Seyyide'nin çeyizi ile birlikte Mahrûse-i Tebriz'e gönderilmiş ve ikilinin nikâhı Bağdâd kâdî'l-kudâtı tarafından kıyılmıştır.¹⁰⁸

Halifelerle kâdî'l-kudâtların birbirlerine karşı çok yakın olduklarını başka örnekleri de vardır. Örneğin Halife Râzî, Kâdî'l-kudât Ebû'l-Hüseyn Ömer'in 328/940'ta vefatına çok üzülmüş, ağlamış ve kısa bir süre sonra da vefat etmiştir.¹⁰⁹ Bu durum bize, halifenin aslında devlet idaresinde üst düzey bir memur olan kâdî'l-kudâta gösterdiği yakınlığa işaret etmektedir. Kâdî'l-kudâtlarla halifelerin ilişkilerine dair bir örnek olarak Kâdî'l-kudât İbn Ma'rûf'un, Halife Mutî' üzerinde etkili olması zikredilebilir. Bu durum, Mutî'nin oğlu olan Halife Tâî üzerinde de aynı şekilde devam etmiştir. Hatta Tâî, halifelik makamına seçildiğinde, onu, vezir olarak tayin etmiştir. O bu atamadan çok memnun olmamış ancak, istemeyerek de olsa kabul etmiştir.¹¹⁰ Kâdî'l-kudât Ebû Ömer, Halife'nin himayesinde önemli toplantılara iştirak ediyor, kendisinin görüşlerine itibar ediliyordu. Bu minvalde İbn Ebi's-Sâc ile ilgili yapılan bir görüşmede orada hazır bulunmuş ve

105 İhsan Arslan, *Muktedir Billah Döneminde Abbâsîler*, (İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2014), 138.

106 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, 3; Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 4: 236.

107 İmâdüddîn el-Kâtib el-İsfahânî Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*, trc. Kıvameddin Burslan, 3. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 18-21; Reşîdüddîn, *Cevâmiu't-Tevârih*, 106.

108 Reşîdüddîn Fazlullâh, *Cevâmiu't-Tevârih*, 106.

109 Tenûhî, *Nişvâr*, 4: 210; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6: 307; Şebârû, *Kâdî'l-kudât fi'l-İslâm*, 126.

110 Tenûhî, *Nişvâr*, 3: 116, 168.

görüşlerine başvurulmuştur.¹¹¹ Yine benzer şekilde Karmatîlerle ilgili bir toplantıda da hazır bulunmuştur.¹¹²

Halife Müktefî Liemrillah, 530/1136 yılında halifelik makamına geçtiğinde Şerefüddin Ali b. Tarrâd ez-Zeynebî'yi vezir; onun amcası Ebü'l-Kâsım Ali b. Hüseyñ ez-Zeynebî'yi Kâdî'l-kudât, Kemaleddin Hamza b. Talha'yı hazinedar olarak tayin etmiştir.¹¹³

Halifeler kâdî'l-kudâtları, kendilerini temsilen elçi olarak göndermişlerdir. Bunun önemli örneklerinden birisinde Halife Muktedir, 319/931 senesinde Kâdî'l-kudât Ebû Ömer'i, oğlu Ebü'l-Hasan'ı ve İbn Ebi's-Şevârib'i ve Haşimî büyüklerinden mevki sahibi bir topluluğu elçi olarak Mûnis el-Muzaffer'e gönderdi ve ona gayet yumuşak davranarak sarayına dönmesinin uygun olacağını ilettiler.¹¹⁴ Halifelerin kâdî'l-kudâtları elçi olarak göndermelerinin örneklerine Abbâsîler döneminde çokça rastlanmaktadır. Vezir İbn Tarrâd ile Kâdî'l-kudât Zeynebî Halife tarafından elçilikle görevlendirilmişti.¹¹⁵

Halifelerin çıkacakları seferlerde, devlet erkânı tarafından bir merasim düzenleniyordu. Bu merasimlere katılan isimler arasında kâdî'l-kudât da bulunmuştur. Bu merasimlerden birisi, Halife Müsterşid Billah, Dübeys Savaşı'na giderken tertip edilmiş ve bu merasime dönemin kâdî'l-kudâtı Ebü'l-Kâsım Zeynebî de katılmıştır.¹¹⁶

Abbâsîlerin başkenti olan Bağdâd'a gelen önemli isimler için karşılama merasimleri yapılırdı. Bu minvalde, Bağdâd şehrine gelen sultan Müşerrefü'd-devle için düzenlenen karşılama töreninde Kâdî'l-kudât İbn Ebi's-Şevârib de bulunuyordu.¹¹⁷ Bu da kâdî'l-kudâtların devlet idaresi içerisindeki yerlerini gösteren önemli bir husustur.

111 Tenûhî, *Nişvâr*, 4: 30, 31.

112 Tenûhî, *Nişvâr*, 4: 20, 21.

113 Abdülkerim Özeydın, "Müktefî Liemrillah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 145.

114 İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, trc. Kıvameddin Burslan, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016), 1: 197; Mûnis hakkında geniş bilgi için bkz. İhsan Arslan, "Abbâsî Devleti'nde Komutanların Siyasî ve İdarî Sahalardaki Etkileri: Mûnisü'l-Müzaffer Örneği," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6, sy: 26, (2013): 57-76.

115 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 36: 48.

116 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 35: 295.

117 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28: 250.

2.2. Kâdî'l-kudâtların Vezirlerle İlişkileri

Abbâsîlerde, hiyerarşik açıdan vezirlerle kâdî'l-kudâtlar birbirlerine yakın bir konumda bulunmuşlardır. Bazı durumlarda ise kâdî'l-kudât halife nezdinde elde ettiği nüfuz sebebiyle vezirlerden daha üstün tutulmuştur. Örneğin Me'mûn'un vezirleri, Yahya b. Eksem'e danışılmadan karar verilemeyeceğini bilirlerdi. Vezirlerin güçlü olduğu dönemlerde ise bu durumun aksi söz konusu olmuştur. Kaynaklarda Vezir İbn Mukle'nin bürokraside güçlü olduğu dönemde, Kâdî'l-kudât Ebû Ömer'in, vezir nazarındaki konumuna dikkat çekilmektedir.¹¹⁸ Muktedir halife olunca, Ebû'l-Hasan'ı vezir tayin etmiş, onun Halife'ye tavsiyesiyle Ebû Ömer, kâdî'l-kudâtlık makamına görevlendirilmiştir.¹¹⁹

Kadı Ebû Ali, Ahvâz kadısının şahitliğini yaparken, Vezir Ebû Muhammed el-Mühellebî onu ve ailesini de tanıdığı için onun bu işten daha fazlasını hak ettiğini ve Bağdâd'a giderek Kâdî'l-kudât Ebû's-Sâib'e müracaat etmesini söylemiştir. Bunun üzerine Ebû Ali Bağdâd'a giderek, Kâdî'l-kudât Ebû's-Sâib'e durumu aktardığında o, Ebû Ali'yi Sukye'l-Furât bölgesine atamıştır. Sonrasında aynı kadı, bu yerden memnun olmayıp, vezirin tekrar kâdî'l-kudât ile görüşmesini istemiştir.¹²⁰

Halife Tâî atandığında, Kâdî'l-kudât İbn Ma'rûf'u vezir olarak tayin etmiş, ancak o, bu görevi istemeyerek de olsa kabul etmiştir.¹²¹ Bürokratik olarak vezirliğin, kâdî'l-kudâtlık makamından daha yüksek bir makam olduğu dolayısıyla sorumluk alanının genişlediği söylenebilir.

2.3. Kâdî'l-kudâtların Toplum Nezdinde Yer, İtibar ve Nüfuzları

İlk kâdî'l-kudâtlardan olan Ahmed b. Ebî Duâd ile ilgili rivayetler bize onun toplum içerisinde son derece cömert ve merhametli bir kimse olarak tanındığına işaret etmektedir. Bu örneklerden birisinde, Ahmed b. Ebî Duâd, karşısında su dolu bardağı içtikten sonra kıran bir kimseye buna rağmen yedi dirhem bağışta bulunmuştur.¹²²

Yahya b. Eksem, kâdî'l-kudât olarak görevde bulunduğu dönemde

118 Tenûhî, *Nişvâr*, 3: 129.

119 Tenûhî, *Nişvâr*, 5: 209; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 1: 194, 202.

120 Tenûhî, *Nişvâr*, 4: 79-81.

121 Tenûhî, *Nişvâr*, 3: 116, 168.

122 Tenûhî, *Nişvâr*, 3: 67-68.

karşılaştığı bir kişi “Allah seni ıslah etsin ey kadı!” diye söze başlayarak kendisine bazı sorular yöneltmiş ve Yahya b. Eksem’in verdiği akıllıca cevaplar karşısında “Sözleri kalıcı ancak amelleri geçici!” şeklinde hicvedici bir cümleyle konuşmayı sonlandırmıştır.¹²³

Yine kâdı’l-kudâtlar içerisinde önemli bir yere sahip olan Kadı Ebû Ömer, son derece cömert ve saygın bir kimseydi. Bir defasında topluluk içerisinde otururken değeri elli dinar olan Yemen işi elbiseler geldi ve onu orada bulunanlara dağıtmıştır.¹²⁴

Kâdı’l-kudât Ebü’s-Sâib Utbe b. Ubeydillah’ın vefatından sonra, birisi onu rüyasında görür. O kişi, Allah’ın kendisine ne yaptığını sorunca, Ebü’s-Sâib şöyle cevap vermiştir. “Allah Teâlâ bana kötü amellerimi sundu, sonra da cennete girmemi emretti ve seksen yaşını aşana, zaten dünyadayken azap verdiğini, şimdi de affettiğini söyledi. Sonra ‘onu cennete götürün’ dedi ve beni cennete soktular.”¹²⁵ Buna benzer bir başka rivayette, Yahya b. Eksem’in, kendisini rüyasında gören kişiye, affedildiğini söylediği zikredilmektedir.¹²⁶ Yukarıda belirtildiği gibi böylesi bir durum kâdı’l-kudâtların toplumdaki yerlerine de işaret etmektedir.¹²⁷ Yine Yahya b. Eksem’le ilgili anlatılan bir rivayette, bir kişinin onu rüyasında gördüğü ve Allah’ın, naklettiği bir hadis sebebiyle onu doğruladığı anlatılmaktadır.¹²⁸

Halife Muktedir (295-320/907-932), Ebü’l-Hüseyn b. Ebî Ömer’i kâdı’l-kudât olarak atanmıştı. Ebü’l-Hüseyn’in babasının yerine atanmasına ve halkın rağbetine şaşırarak bir kimse şöyle diyordu: “Ebû Ömer ile beraberdim. Ebü’l-Hüseyn’in atandığı gün insanlar şaşırmışlardı, neredeyse üzerimizden atlayacaklardı. Ebû Ömer yanımdaydı ve ondan her açıdan daha üstündü, ancak insanlar ona (Ebü’l-Hüseyn’e) koşuyorlardı.”¹²⁹

Besâsir’înin¹³⁰ isyan ettiği zamanda yandaşları tarafından Kâdı’l-ku-

123 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16: 293.

124 Tenûhî, *Nişvâr*, 3: 129.

125 Tenûhî, *Nişvâr*, 4: 239.

126 Şemsüddin Muhammed Zehebî, *Siyerü A’lâmi’n-Nübelâ*, 3. baskı, thk. Şuayb Arnavut ve Hüseyin el-Esedî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985), 12: 15.

127 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16: 296.

128 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16: 297.

129 Tenûhî, *Nişvâr*, 1: 241.

130 Büveyhîler’in son devrinde yaşayan bir Türk kumandanı. Erdoğan Merçil, “Besâsir’î”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 528-529.

dât Ebû Abdillâh ed-Dâmeğânî'nin evi yağmalanmış¹³¹ ve evde bulunan sicillerin büyük bir bölümü ile hukuk kitapları telef olmuş ve bazıları atarlara satılmıştır. Aynı olayda, Halife'ye ait bazı evler de bu yağmadan nasibini almıştır.¹³² Bu olay, kâdî'l-kudâtın genel olarak tarafsız, toplum nazarında saygın ve dokunulmaz olmasına rağmen, toplumdaki infiallerden zarar gördüğünü de göstermektedir.

Kâdî'l-kudâtın toplum içerisinde önemli bir yeri olan şairlerin hiciv dolu şiirlerine de muhatap olmuştur. Örneğin şairler, Yahya b. Eksem'i hicveden şiirler söylemişlerdi.¹³³ Bu şiirlerin içeriği bazen yaptıkları atamalar bazen de kendi durumları ile ilgilidir. Yine benzer bir durum, Kâdî'l-kudât Ebû Amr'ın azledilerek yerine Ebû'l-Hasan b. Ebi's-Şevârib'in görevlendirmesi esnasında yaşanmış; şair el-Ufûrî, bu iki kadî ile ilgili bir şiir söylemiştir.¹³⁴

2.3.1. Kâdî'l-kudâtın Giyimleri

Ebû Yusuf, Abbâsîler döneminde ilk defa bu göreve atanan kâdî'l-kudât olarak, ulemâ sınıfının giysilerini belirli bir şekilde sokmuştur.¹³⁵ Ebû Yusuf'la birlikte kadılar, "taylasan" adı verilen bir kıyafeti giymeye başlamışlardır. Taylasan, baş ve omuzları örtecek şekilde başa giyilen kapşonlu bir kıyafettir. Kâdî'l-kudât Ebû Yusuf tarafından resmî bir kıyafet haline getirilmiş olan taylasan adlı kıyafeti giyen kadılar, "Erbâbü't-Tayâlise" olarak da adlandırılmışlardır.¹³⁶ Kadî ve hukukçular bundan sonra, âdete uygun olarak yüksek şapkalar giymeye başlamışlardır.¹³⁷

Kadî biyografilerinde, onların giydiği ve "hil'at" denilen giysiyle ilgili bilgiler de mevcuttur. Bu kitaplarda, özellikle kâdî'l-kudâtın belli

131 Kâdî'l-kudâtın evinin yağmalanmasına varan olayların, Hanbelî ve Şâfiîler arasında meydana gelen karışıklıklar olduğu da aktarılmaktadır. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8: 282; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12: 96.

132 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, 37.

133 İbn Tayfûr, *Bağdâd*, 170.

134 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 27: 241.

135 Ebû'l-Fidâ Zeynüddin Kâsım İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Ramazan (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1996), 1: 27.

136 Kadir Kan, *Abbâsîler'in Birinci Asrında Bağdâd* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2010), 160.

137 Andre Clot, *Harun Reşid ve Abbâsîler Dönemi*, trc. Nedim Demirtaş (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007), 187.

dönemlerde süslü ve gösterişli hil'atler giydiği nakledilmiştir.¹³⁸

2.3.2. Kâdî'l-kudâtın Ücretleri

Kâdî'l-kudâtlık ortaya çıkıp yapısal anlamda da ilerleme sağladığı zamanlarda kendine has bazı görevlileri vardı. Bu görevlilerin de yer aldığı daireye “Kâdî'l-kudât” dairesi denilmektedir. III/X. yüzyılda, bu dairesinin görevlileri ve aldıkları ücretler, kâtip, ayda 300 dirhem; hâcib, ayda 150 dirhem; mübâşir ise ayda 100 dirhem maaş alırdı. Mahkeme bekçisi ve yardımcıları ise 600 dirhem, aynı kaynağın tercümesinde¹³⁹ aylık olarak zikredilse de bu yıllık olmalıdır, maaş alırdı.¹⁴⁰

Ebû Yusuf, Halife Hârûnürreşîd tarafından kâdî'l-kudât olarak görevlendirildiğinde kendisine 100 dinar maaş tayin edilmişti.¹⁴¹ Halifeler, kâdî'l-kudâtlara, maaşlarının yanında bazı hediyeler de sunmuşlardı. Örnek olarak, Halife Mütevekkil senelik 5.000 dirhem “câize”¹⁴² veriyordu.¹⁴³ Ayrıca Mütevekkil, Ebû Ca'fer'e ikta arazisi de vermişti.¹⁴⁴

Abbâsîlerin ikinci döneminde kâdî'l-kudât ücretleri de diğer tahsisatları dışında 100 dinara ulaşmaktaydı.¹⁴⁵ Bu örneklerin yanında, bu iş için ücret alınamayacağını düşünenler de vardı. Bunlardan birisi de Bağdâd'da kâdî'l-kudâtlık vazifesini yürütürken sadece kendisine ait bir evin 1,5 dinar olan kirasıyla geçinen Kâdî'l-kudât Ebû Bekir Muhammed b. Muzafer (488/1095) idi.¹⁴⁶

138 Aydın, *Klasik Dönemde Kadı Ücretleri*, 50.

139 Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 3. baskı, trc. Salih Şaban (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 266.

140 Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 245.

141 Muhyiddin Abdülkadir İbn Ebi'l-Vefâ, *el-Cevâhirü'l-Mûziyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettâh Muhammed Hulv (Kahire: 1978), 2: 525; Aydın, *Klasik Dönemde Kadı Ücretleri*, 72.

142 Sanat, edebiyat ve Osmanlı idarî teşkilâtında mükâfat, hediye anlamında kullanılan bir terim. Mustafa Uzun, “Câize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 28-29.

143 Aydın, *Klasik Dönemde Kadı Ücretleri*, 45.

144 Şebârû, *Kâdî'l-kudât fi'l-İslâm*, 246; Aydın, *Klasik Dönemde Kadı Ücretleri*, 46.

145 Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, 3: 526; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 256.

146 Aydın, *Klasik Dönemde Kadı Ücretleri*, 16.

2.4. Kâdî'l-kudâtların Görevlileri

Kâdî'l-kudât Ebû Yusuf'tan itibaren kâdî'l-kudâtın en yakınında görev yapan görevliler, kâtiplerdi.¹⁴⁷ Kâtipler, kâdî'l-kudâtın vermiş olduğu hükümleri kayıt altına alır, kadıların atama ve azil menşûrlarını yazar, kâdî'l-kudâta sorulan fetvalara verilen cevabı kaydederlerdi. Bunun yanında, kendileri de kazâ görevini yürütecek seviyede kimseler oldukları için bazı durumlarda, kâdî'l-kudâtın yerine vekâlet ederlerdi.¹⁴⁸

Kâdî'l-kudâtların kendilerine has görevlilerinden birisi de hâcibdir. Hâcib, kâdî'l-kudâtın bir nevi sekreteri sayılabilir. Onunla görüşmek isteyenler ve kendisinin ilgilenemediği özel işlerini yürütürdü. Kâdî'l-kudât Kâsım b. Yahya eş-Şehrezûrî, kendisine hâcib olarak, kendisinden sonra Şam'dan Bağdâd'a gelmiş olan Ahmed b. Bektemur'u görevlendirmiştir.¹⁴⁹

Kâdî'l-kudâtların hemen yanında mübaşirler de bulunurdu. Bu mübaşirler herhangi bir duruşma esnasında tarafların huzura getirilmesi ve orada beklemelerinin sağlanması işini yürütmekteydi. Bu görevlilerin dışında, adalet yönüyle bilinen ve şahit olarak nitelenen görevlilerin de kâdî'l-kudâtın yanındaki görevlilerden olduğu görülmektedir. Bu kişiler, kâdî'l-kudâtın baktığı mahkemelerde, muhatapların durumlarıyla ilgili bilgiler vererek, kâdî'l-kudâtın daha güvenilir bir sonuca ulaşmasını sağlamaya çalışırlardı. Bu görevlilerin bulunma sebeplerinden birisi de, dava ile ilgili olarak şahitlik yapacak kişilerin tezkiye edilerek, şahadetinin kabul edilip edilmeyeceğine dair bilgi sağlamalarıdır. Muhammed b. Muzaffer göreve geldiğinde bu şahitlerin hüküm meclisinde bulunmalarını istememişti. Ancak bir süre sonra, halifenin de talebiyle, şahitler tekrar bu meclislerde yer almaya başlamışlardır.¹⁵⁰

İslâm medeniyetinin X. yüzyılının panoramasını sunduğu eserinde Adam Mez, Bağdâd'daki kâdî'l-kudâtların görevlilerini anlatırken, mahkeme kâtibi, mahkeme hâcibi, ufak tefek meselelerde kapıda karar veren hâkim ve mahkeme binasının idarecileri ile bekçilerini zikretmektedir.¹⁵¹

147 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 1: 263.

148 Tenûhî, *Nişvâr*, 3: 221; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13: 109.

149 Safedî, *el-Vâff bi'l-Vefeyât*, 6: 174.

150 Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 19: 86; Derûbî, *Kudâtü Bağdâd*, 2: 33.

151 Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 266.

2.5. Büveyhîler ve Selçuklular Hâkimiyetinde Bağdâd'da Kâdî'l-kudâtlık

Büveyhîler'in Bağdâd'a, dolayısıyla Abbâsî Devleti'ne hâkim oldukları 333/945 yılından itibaren, gerek Büveyhîlerin mezhepsel eğilimleri gerekse İslâm toplumunun genelinde meydana gelen değişmelerin bir sonucu olarak, kâdî'l-kudâtlık makamına Hanefî mezhebine mensup olmayan kâdî'l-kudâtlar da atanmaya başlamıştır.

Büveyhîler döneminde meydana gelen ve halifelik makamını zora sokan bir durum da Şîî bir kâdî'l-kudât atanma girişimidir. Büveyhî emîri Bahâuddevle (379-403/989-1012), Şerîf Ebû'l-Hüseyn b. Musa el-Alevî'yi, kâdî'l-kudâtlık, hac işleri ve mezâlîm mahkemelerine bakmakla görevlendirmiş ancak, Halife Kâdir, bu görevlendirmeyi uygun bulmamıştır.¹⁵²

Büveyhîler'in Bağdâd'a hâkim olduğu dönemde ortaya çıkan ve yine halifenin karşı duruşuyla akamete uğrayan bir diğer uygulama ise, kâdî'l-kudâtlık makamının iltizam usulüyle satılmasıdır. Bu uygulama, Büveyhî emîrinin tasarrufunda 350/961 yılında yürürlüğe girmesine rağmen ilgili kâdî'l-kudâtın atanmasına halifenin rıza göstermeyerek atama menşûru yayınlamayıp huzuruna kabul etmemesi nedeniye görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu süre zarfında, her ne kadar hüküm vermeye devam ettiyse de, kendisinden sonra gelen kâdî'l-kudât onun hükümlerini iptal ederek davaları yeniden ele almıştır.¹⁵³

Büveyhîler'in Abbâsîler üzerindeki hâkimiyetleri, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in 447/1055 yılında Bağdâd'a girmesiyle sona ermiştir. Selçukluların, Hanefî mezhebine bağlı bir görüntü sergilemesinin yanında, Bağdâd'ı kontrol altına aldıkları dönemde vezirlik görevini sürdüren Kündûrî'nin Hanefî mezhebine taassup derecesinde bağlı olması burada etkili olmuştur. Selçuklulara yakınlaşmak amacıyla, dönemin önde gelen Hanefî kadılarından olan Ebû Abdillâh ed-Dâmeğânî, kâdî'l-kudât olarak atanmış ve vefatına kadar yaklaşık otuz yıl boyunca bu görevi sürdürmüştür.¹⁵⁴

152 Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 244.

153 Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 263.

154 Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 18: 486.

2.6. Kâdı'l-kudâtların Mezhepsel Temayülleri

Abbâsîler döneminde benimsenen merkezileşme eğiliminin bir sonucu sayılabilecek olan kâdı'l-kudâtlık kurumunun başına ilk olarak, Ebû Hanife'nin önde gelen öğrencilerinden birisi olan Ebû Yusuf atanmıştı. Ondan sonra atanan kâdı'l-kudâtların da aynı mezhepsel altyapıya sahip olması, onların atadığı kadıların ekseriyetinin bu mezhep mensubu olmalarını sağlamıştır.¹⁵⁵ Tabii ki bu durum, Abbâsî devleti sınırları içerisinde özellikle ilk dönemde Ebû Hanife'nin öğrencilerine önemli bir alan açmıştır.¹⁵⁶

Daha sonraları kendisine geniş bir taraftar kitlesi bulmuş mezhepler olan ve yaygın şekliyle "Dört Mezhep" olarak bilinen, Hanefîlik, Şâfiîlik, Hanbelîlik ve Mâlikîlik mensubu kadılar da daha sonraki dönemlerde görev yapmışlardır. Yukarıda belirtildiği gibi Hanefîlik, diğerlerine nazaran avantaj elde etmiştir. 328/940 yılında atanan Kâdı'l-kudât Ebû's-Sâib'in Bağdâd'da Şâfiîlerden ilk kâdı'l-kudâtlığa gelen kişi olduğu bilinmektedir.¹⁵⁷ Kâdı'l-kudâtlık kurumunun ilk olarak Ebû Yusuf'la 170/786 yılında başladığı düşünülürse, yaklaşık 150 yıl boyunca atanan kâdı'l-kudâtların ve dolayısıyla kadıların Hanefî mezhebine mensup oldukları düşüncesine ulaşılabilir.

Abbâsî Devleti'nin kontrolünü 333/945 yılında ele geçiren Büveyhîler, Şîî temayüle sahip olmaları nedeniyle, Abbâsî Devleti'nin idarî kadrosunda, kendilerine yakın isimleri görevlendirmeye çalışmışlardır. Şîî düşünceye sahip bir kâdı'l-kudât atama girişimlerine karşı çıkan halife, atama menşûrunu onaylamayarak Büveyhîlerin hevesini boşa çıkarmıştır.¹⁵⁸ Büveyhîlerin hâkimiyetinin zayıflamaya başladığı ve nihayet Selçuklular tarafından Bağdâd'dan çıkarıldığı dönemde Şâfiî mezhebinin önde

155 Benjamin Jokisch, *Islamic Imperial Law* adlı kitabında durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Kâdı'l-kudâtlık makamının teşekkül ettiği tarih olan 170/786 tarihinden 235/850 yılına kadar atanan kadıların %80'inin Hanefî mezhebine mensup olduğunu söylemektedir. Bu durum Hanefî mezhebinin bu dönemde tercih edildiğini göstermektedir. Ancak bu bilgiyi değerlendirirken bu başlık altında zikrettiğimiz bir husus olan tarihsel süreci de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Aksi takdirde sanki diğerlerinin de var olduğu bir ortamda sadece bu mezhep mensupları tercih edilmiş gibi bir algı da ortaya çıkacaktır. Jokisch, *Islamic Imperial Law*, 293.

156 Benjamin Jokisch, *Islamic Imperial Law: Harun al-Rashid's Codification Project* (Berlin: Walter de Gruyter, 2007), 287-310.

157 Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 16: 47; İbn Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 1: 129.

158 Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 244.

gelen isimlerinden olan İbn Mâkûlâ yaklaşık otuz yıldır kâdî'l-kudâtlık yapmaktaydı.¹⁵⁹ Selçukluların Abbâsî hilafeti üzerinde hâkim olduğu ilk zamanlarda vefat eden İbn Mâkûlâ'nın yerine halife, yine bir Şâfiî fakîhi olan Ebû İshâk eş-Şîrâzî'yi bu göreve getirmek istemiş, ancak o, mesuliyetini gerekçe göstererek bu görevi kabul etmemiştir.¹⁶⁰ Hatta Halife Kâim Biemrillâh'ın, merhum Kâdî'l-kudât İbn Mâkûlâ için, muhtemelen mezhepsel tercihi sebebiyle, ilmî açıdan yetersiz olduğuna dair sözler sarf ettiği belirtilmektedir.¹⁶¹ Bu dönemde Hanefî mezhebinin önde gelen isimlerinden olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali ed-Dâmeğânî kâdî'l-kudât olarak atanmış ve kendisine hil'at giydirilmiştir.¹⁶² Ebû Abdillâh ed-Dâmeğânî atanmış olduğu bu görevi yaklaşık otuz yıl boyunca sürdürmüştür.¹⁶³

Fâtımîler, Şîî-İsmâîlî bir inanç sistemi çerçevesinde devletlerinin resmî ideolojisini oluşturmuşlardı. Kâhire'yi ilk ele geçirdiklerinde orada görev yapmakta olan kâdî'l-kudâta müdahale etmemişler ancak üzerinde bir baskı oluşturarak statüsünde aleyhte bir düzenlemeye gitmişlerdir.¹⁶⁴ Bununla da yetinmeyen Fatımîler, onun vefatından sonra kendi mezheplerine mensup bir kâdî'l-kudât atamak suretiyle bu makamla ilgili farklı bir uygulama ortaya koymuşlardır. Eyyûbîler, Şâfiî mezhebinin resmen kabul etmişler ve kâdî'l-kudâtları, Şâfiî mezhebine mensup fakihlerden atamışlardır.¹⁶⁵ Hatta bu dönemde, yeni kurulan her eyalete atadıkları kâdî'l-kudâtlarda, Şâfiî mezhebine mensup olanları tercih etmişlerdir.

Bu uygulamanın bir devamı niteliğinde kabul edilebilecek ve kâdî'l-kudâtlık kurumunu olduğundan başka bir konuma taşıyan durum Memlûk Devleti'nde kendisini göstermiştir. Bu uygulama, İslâm toplumunda yaygın hale gelen dört mezhepten birer kâdî'l-kudât atanmasıdır.¹⁶⁶

159 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 8: 130; Derûbî, *Kudâtü Bağdâd*, 2: 11.

160 Şîrâzî, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, 3.

161 Derûbî, *Kudâtü Bağdâd*, 2: 27.

162 Derûbî, *Kudâtü Bağdâd*, 2: 26-27; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, 21.

163 Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 18: 486.

164 Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 248.

165 Mahmut Dündar, *Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014), 171-172; Abdurrahman Atçıl, "Mısır'da Adli Teşkilat ve Hukuk (922-931/1517-1525)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 38 (İstanbul, 2017), 95.

166 Detaylı bilgi için bakınız. M. Fatih Yalçın, *Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk Kâdilkudâtı*.

2.7. Kâdî'l-kudâtlık Kurumu'nun İslâm Devletlerindeki Yansımaları

Kurumun Abbâsî devlet teşkilatı içinde zamanla önemli bir yer edinmiş olması, bölgedeki Müslüman devletlerinin de bu kurumu örnek almalarına zemin hazırlamıştır. Bu durum, bir yönüyle kâdî' kudâtlık kurumunun, devletin adalet teşkilatında sistemli bir yapı meydana getirdiğini göstermektedir. Abbâsî Devleti'nin ihdas ettiği bu kurumun hangi devletlerde ne şekilde var olduğundan kısaca bahsedilerek, kurumun daha sonraki dönemlerdeki durumu da tespit edilmeye çalışılacaktır.

Fatımîler, Şîî karakterli bir devlet olmasına rağmen kadılık görevini sadece Şîilere hasretmeyip Sünnî âlimlere de bu görevi vermişlerdir.¹⁶⁷ 358/969 yılında, Fatımîler Mısır'ı aldığı anda, Ebû Tahir yaklaşık olarak on yıldır bu görevdeydi.¹⁶⁸ Fatımî Halîfesi Muiz, 362/973 yılında, İhşîdîler'den beri göreve devam eden Kâdî'l-kudât Ebû Tâhir'le müştereken görev yapmak üzere, Şia'dan bir kâdî'l-kudât tayin etmişti. Kâdî'l-kudât Ali b. Ebî Hanife en-Nu'mân el-Mağribî Fustat'ta, Amr b. Âs camiinde görev yaparken, Ebû Tâhir ise Kâhire'de Ezher Camii'nde yargılama görevini devam ettiriyordu. Bu durum yaşlılık ve zayıflık sebebiyle Ebû Tâhir'in 366/976'daki istifasına kadar sürdü.¹⁶⁹ Bunun yanında Şîî olan kâdî'l-kudât, Ebû Tâhir'in kararlarını bozmaya yetkili kılınmıştı.¹⁷⁰ Ali b. Nu'mân'ın çocukları da 398/1008'e kadar bu görevi üstlenmiştir. 393/1003 yılı Safer ayında, Hüseyin b. Ali b. Nu'mân, Mısır ve ona tabi yerlerin kâdî-kudâtlığına tayin edildi. Fatımîlerde, İsmâiliyye propagandasının başkanlığını, "Dâi'd-duât" ünvanını taşıyan üst düzey bir memur yapmaktaydı.¹⁷¹ Bu görev de ona verilmiş ve kâdî'l-kudât veya dâi'd-duât (Başdavetçi) denmeye başlanmıştır.¹⁷²

Fatımîlerde kâdî'l-kudât, şer'î meselelere, mahkemelere, darpha-

dâtları (1266-1382) (Konya: Aybil Yayınları, 2016).

167 Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 249.

168 Tenûhî, *Nişvâr*, 3: 67.

169 Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 249.

170 Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 6: 37.

171 Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 6: 101.

172 Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf Kindî, *el-Vülât ve'l-kudât*, thk. Muhammed Hasan Muhammed, Ahmed Ferîd Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 1: 357; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 4: 249.

ne ve paranın ayar işlerine bakmaktaydı. Ayrıca, ona 100 dinar da maaş verilmekteydi.¹⁷³ Fatimî halifesi, Cuma namazı için camiye gitmeden evvel kâdî'l-kudât oraya gider, beraberinde götürdüğü buhurdanlıkla, minberi ve hutbe okurken durduğu kubbeyi tütsüler, halife konuşurken namaz vaktinin geldiğini işaret ederdi. Vezirle birlikte konuşma salonunun önünde bekler, namazdan sonra vezirin arkasından halifeyle görüşürdü. Namazdan sonra, halife camiden çıkınca sağında vezir, solunda kâdî'l-kudât yürür, dâi'd-duât ise onları arkadan takip ederdi.¹⁷⁴ Fatimîlerde kâdî'l-kudâtların seviyesi, dâi'd-duât'ın rütbesinden daha yüksek bir yerde konumlanmaktadır. Bununla birlikte vezirin, törenlerde el-etek öptüğü bilinirken, kâdî'l-kudât böyle bir saygı ifadesi yerine selamlamayı tercih etmiştir. Çünkü kâdî'l-kudâtın dînî mevkiî, bu hareketi kabul edemeyecek bir seviyede idi.¹⁷⁵

Dönemin önemli devletlerinden birisi olan Eyyûbîlerde, adliye teşkilatının başında, sultan tarafından bir menşûrla atanmış bir kâdî'l-kudât bulunurdu. O da diğer kadıları tayin eder ve bu kadılar ona niyabeten bu görevi sürdürürlerdi. Devletin merkezinde bulunan kâdî'l-kudât, merkezdeki mahkemeye de başkanlık eder ve diğer kadılarla ilgili denetimleri yapardı. Bu işleyiş sultanın bilgisi dâhilinde olurdu. Bununla birlikte adlî işlerde kendisine yardımcı olan şuhûd ve udûller bulunurdu. Eyyûbîler'de kâdî'l-kudâtlar Şafiî mezhebine mensuptu.¹⁷⁶ Bununla birlikte genellikle bütün mezhep mensuplarının kadıları vardı.¹⁷⁷ Sultan gerekli görürse bazı önemli merkezlere doğrudan kadı ataması yapabiliirdi. Ayrıca bütün eğitim kurumları kâdî'l-kudâta bağlıydı.¹⁷⁸ Bunun yanında Eyyûbîler döneminde kâdî'l-kudâtların oluşturduğu meclisler Ezher'de belli günlerde oluşturulmuş, burada genel değerlendirmeler yapılmış ve çoğu ihtilaflı olmak üzere, hükümler karara bağlanmıştır. Bu sayede Ezher, ilmî konunun yanında özel ve resmî konumunu sürdürmüştür.¹⁷⁹ Eyyûbîler dö-

173 Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 5: 414-415.

174 Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 6: 103.

175 Kalkaşendî, *Subhu'l-Aşâ*, 3: 498; Hasan İbrahim Hasan, *İslâm Tarihi*, 6: 102-103.

176 Dündar, *Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim*, 171-172.

177 Serdar Erkan, "Mısır'da Kurulan Türk Devletleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 174, (Haziran, 2008), 114; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 26.

178 Şeşen, "Eyyûbîler", 12: 26.

179 Dündar, *Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim*, 78.

neminde, kâdî'l-kudâtlar diğer devletlerdeki mevkidaşlarına nazaran ilmî sahada daha aktif olmuşlardır.

640/1242 senesinde, Melikü's-sâlih döneminde, Kadı Şerefüddin'in vefatı üzerine tayin edilen Şeyh İzzüddin b. Abdüsselam 642/1244 yılında azledilmiş ve yerine atanan Kadı Efdalüddin el-Hüvenci, Eyyübî devletin Mısır'daki son başkadısı olmuştur.¹⁸⁰ Eyyübîler'in halefi durumunda olan Memlûkler dört mezhepten birer kâdî'l-kudât görevlendirmişler ve Eyyübîler'in başlattığı diğer mezheplerden de kadılar görevlendirme âdetini daha ileri bir safhaya getirmişlerdir. Tabi ki bu durumun, mezheplerin teşekkül süreciyle de bir ilgisi bulunmaktadır.

Selçuklularda adalet teşkilatını oluşturan kadıların başına "Kâdî'l-kudât" denir ve bunlar sultan tarafından tayin edilirdi. Hanefî ve Şafiî fihkî esaslarına göre kadıların hükümleri kesindi ve bozulamazdı. Ancak bir kadı bilerek yanlış bir hüküm vermişse bu hüküm, diğer birkaç kadı tarafından imzalı açıklamalarla sultana arz edilirdi.¹⁸¹ Genel olarak bakıldığında Selçuklu adalet sistemi, devletin feodal hüviyeti sebebiyle büyük iktalarda, kâdî'l-kudâtın gözetiminde idi.

Kirman Selçuklularında davalara kadılar bakardı. Din ve şeriat ile ilgili konularda yetkili olan kadı, evlenme, boşanma, nafaka, miras ve alacak davalarına bakar, noter vazifesi görür, camileri ve bunlara ait tesis ve vakıfları idare ederlerdi. Ayrıca kâdîl-kudât, başkent Berdeşir'de otururdu. Bundan başka vilayetlerde de kadılar bulunmakta idi.¹⁸²

Anadolu Selçuklularında tüm kadılıklar, ilmiye sınıfının en üstünü temsil eden kâdî'l-kudâtlık makamına bağlanmışlardır. Anadolu Selçukluları zamanında, Konya kadısı olarak da görev yapan kâdî'l-kudât, devletin bütün kadılarının âmiri durumundaydı.¹⁸³ Anadolu Selçuklularında bir kâdî'l-kudâtın görevlendirilmesini içeren mensûra göre, atamalara hiçbir müdahalenin yapılmaması emredilmiş ve kadı atamalarının, kâdî'l-ku-

180 Dudu Kuşçu, Ayşe, *Eyyübî Devlet Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 385.

181 Zeki Atçeken; Yaşar Bedirhan, *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi* (Konya: Eğitim Kitabevi, 2012), 64.

182 Atçeken, Bedirhan, *Selçuklu Müesseseleri*, 224.

183 Erdoğan Merçil, "Selçuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 391; Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni* (İstanbul: Şema Yayınları, 2006), 645.

dâtın tasarrufunda olduğu ve atanacak kişiyle ilgili iyi bir tahkikatın yapılmasının gerekli olduğu ve kanaatkâr olanların tercih edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁸⁴ Anadolu Selçuklularında kâdî'l-kudâtlar ordu kadılığı için de tayin edilmiştir. Ziyâüddîn Muhammed ve Nizâmüddin Abdullah'ın kâdî'l-kudâtlık makamına atandıkları, ayrıca kendilerinin, orduların davalarına da bakacakları belirtilmiştir.¹⁸⁵

Karahanlılarda, mezalim mahkemeleri, kadılar ve ordu kadıları (kadı asker-kazasker) vasıtasıyla adalet hizmetlerinin yürütüldüğü bilinmektedir.¹⁸⁶ Bununla birlikte, kâdî'l-kudâtlık makamının varlığı, yaşanan ilginç bir olayla tespit edilebilmektedir. Hızır Han'ın yerine geçen küçük yaştaki oğlu Ahmed Han,¹⁸⁷ ulema ile geçinememiş, bu nedenle de Kâdî'l-kudât Ahmed b. Süleyman'ı öldürünce, kendisinden yardım istenen Melikşah, 481/1088'de, Ahmed Han'ı esir ederek İsfahan'a götürmüştür.¹⁸⁸

Batı Karahanlı devletinin başkenti olan Semerkand'da bir kâdî'l-kudât bulunurdu. Şemsü'l-mülk Han'ın kardeşi Ebû Şücâ Hızır b. İbrahim'in döneminde Ebû Nasr Ahmed b. Süleyman b. Nasr, Semerkand şehrinde kâdî'l-kudât olarak görev yapmaktaydı.¹⁸⁹

Türk-İslâm devletleri içerisinde, özellikle Hindistan fetihleriyle önemli bir yer tutan Gaznelilerde idarî taksimat her eyalette sivil, askerî ve adlî olmak üzere üç şube şeklinde yapılmıştır.¹⁹⁰ Gaznelilerde her şehirde bir kadı ve her eyalette bir kâdî'l-kudât bulunurdu.¹⁹¹

184 Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, 646.

185 Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, 646.

186 Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992), 91.

187 Ahmed Han, Karahanlı tahtına ilk kez geçtiğinde yaşı küçüktü. Yukarıda bahsedildiği gibi göstermiş olduğu basiretsiz yönetim nedeniyle âlimlerle karşı karşıya gelmiştir. İlk kez 1081 yılında geldiği bu görevinden 1088 yılında Melikşah'a esir düşerek ayrılmış, daha sonra, tekrar 1090 yılında devraldığı görevini 1095 yılına kadar sürdürmüştür.

188 Abdülkerim Özyayın, "Karahanlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 411.

189 Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002), 182.

190 Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, 117-118.

191 Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İs-

Sâmânîler'de, ülke sınırları içerisinde adlî olaylara bakan bir divan bulunur ve Divân-ı Kazâ ismi verilen bu divana "kâdî'l-kudât" başkanlık ederdi. Sâmânîler Devleti'nin sınırları içerisindeki kadılar ve maiyetinde çalışan görevliler, bu divana ve dolayısıyla da kâdî'l-kudâta bağlıydı.¹⁹²

Abbâsîler Dönemi Kâdî'l-Kudâtları ve Önemli Kâdî'l-Kudât Aileleri Abbâsîler Dönemi'nde Görev Yapan Kâdî'l-kudâtlar

Abbâsî Devleti'nin hâkim olduğu dönem, yaklaşık olarak 500 yılı kapsayan uzun bir dönemdir. Çalışmamızda ele aldığımız bu dönemde görev yapmış olan, elli civarında kâdî'l-kudâtın ismini tespit etmiş bulunmakla beraber, tamamıyla ilgili detaylı bilgiye ulaşmanın neredeyse imkânsız olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu bölümde haklarında görev süreleri ile ilgili bilgi bulunan isimleri zikredeceğiz. Bu bilgilerin verilmesindeki temel amaç, bu dönemde görev yapmış olan kâdî'l-kudâtların ismen de tanınmasını sağlamaktır. Burada belirtmekte fayda gördüğümüz husus şudur ki, bazı kâdî'l-kudâtlar bir defadan fazla bu göreve gelmişlerdir. Abbâsîler döneminde görev yapmış kâdî'l-kudâtlar şu şekilde sıralanmaktadır:¹⁹³

Ebû Yusuf 170-182/786-798

Ebü'l-Bahterî Vehb b. Vehb el-Kureşî 182-184/798-800

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî 184-189/200-205

Ali b. Zıbyân 189-192/805-808

Ali b. Harmele et-Teymî 192-201/808-817

Yahya b. Eksem 203-216/819-832; 237-240/851-854

Ahmed b. Ebî Duâd 218-233/833-847

Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ebî Duâd 233-237/847-851

Ca'fer b. Abdilvâhid el-Hâşimî 240-250/854-864

Ca'fer b. Muhammed b. Ammâr (250-251/864-865)

Muhammed b. Razîn el-Basrî (251-252/865-866)

tanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 482.

192 Mehmet Dalkılıç, *Sâmânîler Devleti* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2002), 70.

193 Safiyye Saâde, "Mansibu Kâdî'l-kudât", 185-187.

- Hasan b. Muhammed b. Ebi's-Şevârib 252-255/866-869
Abdurrahman b. Nâil b. Necîh 255/869
Ebû Bekr Ahmed b. Ömer el-Hassâf
Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilmelik İbn Ebi's-Şevârib 283/896
Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf 317-320/929-932
Ebü'l-Hüseyn Ömer b. Muhammed b. Yusuf 320-328/932-940
Ebü's-Sâib Utbe b. Ubeydillah 328-335/940-947
Ebü'l-Abbâs Abdullah b. Ebi's-Şevârib 350-352/961-963
Ömer b. Eksem b. Ebi's-Şevârib 352-356/963-967
Ebû Muhammed Ubeydullah b. Ahmed b. Ma'rûf 360-363/971-974; 364-369/975-980
Ebü'l-Hasan Muhammed b. Sâlih 364/975
Ebû Sa'd Bişr b. el-Hüseyn 369-372/980-983
Ebü'l-Hasan b. Abdilaziz 381/991
Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Ekfânî 396-405/1006-1014
Ebü'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Ebi's-Şevârib 405-417/1014-1026
İbn Mâkûlâ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali 420-447/1029-1056
Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali ed-Dâmeğânî 447-478/1056-1086
Ebû Bekr Muhammed b. Muzaffer b. Bekran el-Hamevî 478-488/1086-1096
Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed ed-Dâmeğânî 488-513/1095-1119
Ebü'l-Kâsım Ali b. Ebî Tâlib ez-Zeynebî 513-543/1119-1148
Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed ed-Dâmeğânî 543-555/1148-1160; 570-583/1175-1188
Ebû Ca'fer Abdülvâhid b. Ahmed es-Sakafî 555-556/1160-1161
Ebü'l-Berekât Ca'fer b. Abdilvâhid es-Sakafî 556-563/1161-1167
Ebû Tâlib Ravh b. Ahmed el-Hadîsî 563-570/1167-1174
Ebû Tâlib Ali b. Ali el-Buhârî 584-586/1188-1190; 589-593/1193-1196
Ebü'l-Hasan Muhammed b. Ca'fer el-Abbâsî 586-588/1190-1192

- Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Buhârî 594-595/1197-1198
Ebü'l-Fedâil Kâsım b. Yahya eş-Şehrezûrî 595-597/1198-1200
Ali b. Abdillâh b. Selman el-Hâlî 598-600/1201-1203
Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Hüseyin ed-Dâmeğânî 603-611/1206-1214
Muhammed b. Ahmed ez-Zencânî 611-615/1214-1219
Muhammed b. Yahya b. Ali b. Fadlân 616-622/1220-1225
Ebû Sâlih Nasr b. Abdirrezzak el-Cîlî 622-623/1225-1226
Abdurrahman b. Mukbil el-Vâsîtî 623-633/1226-1236
Ebü'l-Fadl Abdurrahman b. Abdisselâm el-Lemğânî 633-649/1236-1246
Sirâcuddîn en-Nehraklî 644-654/1246-1256
Necmüddin Ebû Abdillâh b. Ebi'l-Vefâ Mübârek el-Bâdirâî (el-Bedrânî)
655/1257
Nizâmüddin Abdü'l-mün'im el-Bendenîcî (655-698)

3.2. Abbâsîlerde Görev Yapmış Önemli Kâdî'l-kudât Aileleri

Kâdî'l-kudâtların atanmasında, her ne kadar düzenli işleyen bir sistem olmasa da, bir yol tutturulmaya çalışılmıştır. Lakin her dönemde olduğu gibi, siyasî ya da idarî açıdan güçlü olanın tercih edilmesi anlayışından, bu dönemde de kurtulmak mümkün olmamıştır. Abbâsîler döneminde, kâdî'l-kudât aileleri ortaya çıkmış ve bu aileler, sadece kâdî'l-kudât olarak değil, kadılık, vezirlik gibi görevlerde de Abbâsî Devleti'ne hizmet etmişlerdir. Bu da, bazı ailelerin, çok uzun sürecek bürokratik hâkimiyetlerini oluşturmuştur. Bu ailelerden öne çıkan ikisi İbn Ebi's-Şevârib ve Dâmeğânî aileleridir.

3.2.1. İbn Ebi's-Şevârib Ailesi

İbn Ebi's-Şevârib ailesi, Abbâsî Devleti'nde görev yapmış kadı ve kâdî'l-kudâtlardan bir kısmının mensubu olduğu, önemli bir ailedir. Bu aileyi tanımlarken yöneticilik ve ilimle temayüz ettiğini ifade etmek yerinde olacaktır.¹⁹⁴ Bununla birlikte bu ailenin köklerinin, Hz. Peygamber'in, Mekke'yi fethettikten sonra vali olarak atamış olduğu Attab b. Esîd'e da-

194 Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 12: 518.

yandığına dair rivayetler mevcuttur.¹⁹⁵ Bu aileden yetişmiş kadıların sayısının yirmi dört,¹⁹⁶ kırk beş, hatta yetmiş¹⁹⁷ olduğu rivayet edilmektedir. Bununla birlikte ailenin, kâdı'l-kudâtlık makamında ilk bulunan mensubu ile son bulunanı arasında yaklaşık olarak 200 yıl bulunmaktadır.

İbn Ebi'ş-Şevârib ailesinden yetişen kadılardan sekizi, Abbâsî devletinin en üst adlı makamı olan kâdı'l-kudâtlık makamına atanmıştır.¹⁹⁸ Bu aileden ilk olarak kâdı'l-kudâtlığa atanan kişi, 252/866 yılında bu göreve atanmış olan, Hasan b. Muhammed b. Ebi'ş-Şevârib'tir.¹⁹⁹ Hasan b. Muhammed'den önce, babası Muhammed b. Ebi'ş-Şevârib'e, Halife Mütevekkil tarafından bu görev teklif edilmiş, ancak o, bu teklifi kabul etmemiştir.²⁰⁰ Zehebî, onun bu teklifi kabul etmemesinin bir sonucu olarak İbn Ebi'ş-Şevârib ailesine böyle bir şerefin nasip olduğunu aktarmaktadır.²⁰¹ Bu aileden son atanan kâdı'l-kudât ise, Ebü'l-Hasan künyesiyle de bilinen, Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. Ebi'ş-Şevârib'tir.²⁰² Ebü'l-Hasan 405/1015 yılında kâdı'l-kudât olarak atanmış ve 417/1026 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür.²⁰³

İbn Ebi'ş-Şevârib ailesinin, böylesine üst düzey bir makamı uzun süre elinde bulundurmasının bazı sebepleri vardır. Muhtemelen bu sebeplerin en başında, ailenin, halife nezdindeki konumu gelmektedir. Daha önce, benzer bir şekilde, aile olarak hâkimiyeti ele alan Bermekîler gibi aileler, hem Abbâsîler Dönemi'nde, hem de diğer birçok devlette varlıklarını göstermişlerdir.

195 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8: 426; İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 12: 164; İbnü'l-Verdâ, *Târîhu İbnü'l-Verdâ*, 1: 229.

196 İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12: 26; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 17: 360.

197 Ebü'l-Alâ Sâid b. Muhammed b. Ahmed Üstüvâî, *Kitâbü'l-İ'tikâd*, thk. Seyit Bahcivan (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 160; Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 1: 8.

198 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6: 198; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 17: 360; Derûbî, *Kudâtü Bağdâd*, 2: 7. Bazı kaynaklarda bu rakam kırk beş veya yetmiş kadar çıkmaktadır. Her iki sayının hangisinin doğru olduğu bir kenara iki rivayetten hangisi kabul edilirse edilsin ailenin adalet mekanizması ve ilim geleneği içerisindeki yeri önemlidir.

199 Nâdir Özkuyumcu, "İbn Ebi'ş-Şevârib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 473.

200 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7: 79.

201 Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 17: 360.

202 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6: 198; Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 17: 360.

203 Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, 17: 360.

3.2.2. Dâmeğânî Ailesi

Dâmeğânî ailesi, aslen Dâmeğân²⁰⁴ şehrinde olup köklü bir ilmî geleneğe sahip bir ailedir. Her ne kadar İbn Ebi's-Şevârib ailesi gibi uzun bir süreyi kapsamasa da, önemli görevler üstlenmiştir. Bu aileden, kâdî'l-kudâtlık görevinde bulunan üç üyesinin yanında kadı olarak görev yapmış çok sayıda isim bulunmaktadır.²⁰⁵ Bu nedenle aile Abbâsî Devleti'nin adli teşkilatı içerisinde önemli bir yer edinmiştir.

Dâmeğânî ailesi, Selçuklularla kurdukları yakın ilişki sebebiyle Selçuklular ve Abbâsî Halifeleri arasında elçilik görevi yapmışlardır. Bu ailenin üstlenmiş olduğu görevler bununla sınırlı kalmamış, iki hanedan üyeleri arasında gerçekleşen izdivaç törenlerinde de hazır bulunmuşlar hatta evlenen çiftlerin nikâhını kıymış, kız tarafının temsilcisi olarak önemli bir vazife icra etmişlerdir. Bu gibi olaylarda gösterdikleri yararlılıkla, halifelerin son derece güven duyduğu bürokratların başında gelmişlerdir. Safedî, bu aileden kazâ görevinde bulunanların bir kısmının isimlerini şöyle zikretmiştir: Muhammed b. Ali b. Muhammed, Ali b. Muhammed b. Ali, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Ahmed b. Ali, Hasan b. Ahmed b. Ali, Hüseyin b. Ahmed, Abdullah b. Hüseyin, Ali b. Ahmed ve Ca'fer b. Abdillâh.²⁰⁶

Sonuç

Abbâsîler, İslâm dünyasında dikkat çeken ve iz bırakan bir medeniyetin kurucuları olarak, birçok İslâm devletine tesiri bulunan yenilikler ihdâs etmişlerdir. Bunlardan birisi olan kâdî'l-kudâtlık kurumunun teşekkülü, devletin adalet teşkilatında önemli bir gelişmedir. Bu gelişmeyle birlikte, adalet teşkilatında tek yetkili olan halife, kendi yetkilerinin bir kısmından feragat etmiştir. Ancak onun, kâdî'l-kudâtların atama ve azil yetkisini elinde bulundurmaya devam etmesi sebebiyle, bu alandan tamamen çekildiği söylenemez.

Devletin idarî-adlî mekanizması içerisinde kendisine önemli bir yer edinmiş olan kâdî'l-kudâtların, halifeye en yakın isimlerden olduğu görülmektedir. Halife ile birlikte diğer devlet görevlileri nezdinde edindiği yer de, bu kurumun devlet bürokrasisi içerisindeki yerini ortaya koymakta-

204 Dâmeğân, Gûmese bölgesindeki şehirlerden birisidir. Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 2: 599.

205 Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudiyye*, 1: 8.

206 Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 13: 283.

dır. Kâdı'l-kudâtların bürokratik görevleri de kısaca izah edilmek suretiyle, bir nevi görev tanımının yapılmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Ancak kurumun Abbâsîler dönemindeki seyri, onu görev tanımının net bir şekilde yapılamadığını göstermektedir. Diğer taraftan, kurumu temsil eden kâdı'l-kudâtın toplum içerisinde sahip olduğu yerin tespitiyle, sosyal hayatta elde ettiği konum da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Özellikle Abbâsî Devleti'nin siyasal yapısı incelendiğinde, devletin siyasal güç açısından geçirdiği dalgalanma açık bir şekilde görülecektir.

Kâdı'l-kudâtlık kurumu, siyasî dalgalanmaların yanında, ilmî ve kültürel alanda meydana gelen değişikliklerden de etkilenmiştir. Kurumun, bu değişimlerden etkilenmiş olduğu dönemlerde ortaya çıkan durum belirlenerek, özellikle devletin geçirdiği siyasî buhranların yanında meydana gelen mezhepsel gelişmeler kurumun önemli değişiklikler geçirmesine neden olmuştur.

Bazı kâdı'l-kudâtların, aile olarak, bu alanda güçlü oldukları ortaya çıkmaktadır. Bu aileler, adalet teşkilatı içerisinde önemli bir yer teşkil etmiş ve çok sayıda kadı ve kâdı'l-kudât yetiştirmiştir. Bu durum, sadece ailelerin elde ettiği güçle değil, dönemin yapısıyla da birleştirildiğinde daha anlamlı bir hale gelmektedir.

Kurumun ortaya çıktığı Abbâsî döneminden sonra birçok devlet, bu kurumu örnek alarak daha zengin uygulamalar ihdâs etmiştir. Bu da kurumun kendisinden soraki devletler açısından önemli bir örneklik teşkil ettiğini göstermektedir.

Kaynakça

Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

Arslan, İhsan. *Muktedir Billah Döneminde Abbâsîler*. İstanbul: Okur Akademi Yayınları, 2014.

Arslan, İhsan. "Abbâsî Devleti'nde Komutanların Siyasî ve İdarî Sahalardaki Etkileri: Mûnisü'l-Müzaffer Örneği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6, sy. 26, (2013): 57-76.

Arslan, İhsan. "Ahmed b. Hanbel'in Siyasi Otorite Karşısındaki Tavrı". *Ma'rife*, 12, sy. 3, (2012): 69-88.

Atçeken, Zeki ve Bedirhan, Yaşar. *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniye-ti Tarihi*. Konya: Eğitim Kitabevi, 2004.

Atçıl, Abdurrahman. "Mısır'da Adli Teşkilat ve Hukuk (922-931/1517-1525)". *İslâm Araştırmaları Dergisi*. 38 (2017): 89-121.

Avcı, Casim. *İslâm Bizans İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.

Aydın, Ahmet. *Klasik Dönemde Kadı (Hâkim) Maaşlarında İzlenen Politika ve Uygulamalar*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, 2004.

Aydın, Mehmet Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*, 5. baskı. İstanbul: Hars Yayıncılık, 2005.

Barthold, W. ve Köprülü M. Fuâd. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. 3. baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1973.

Bozkurt, Nahide. "Hârûnürreşîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 16: 258-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bündârî, İmâdüddîn el-Kâtib el-İsfahânî. *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra*. trc. Kıvameddin Burslan. 3. baskı. Ankara: TTK Yayınları, 2016.

Clot, Andre. *Harun Reşid ve Abbâsîler Dönemi*. trc. Nedim Demirtaş, Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.

Dudu Kuşçu, Ayşe. *Eyyûbî Devlet Teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları, 2013.

Dündar, Mahmut. "Mısır Eyyübîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri". Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.

Ekinci, Ekrem Buğra. "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3, sy. 5 (2015): 417-439.

Enbârî, Abdürrezzak Ali. *Mansibu Kâdî'l-kudât fi'd-Devleti'l-Abbâsîyye*. Beyrut: Dârü'l-Arabiyyeti li'l-Mevsûât, 1987.

Erkan, Serdar. "Mısır'da Kurulan Türk Devletleri". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 174, (Ankara, 2008): 99-122.

Ezdî, Ebû Zekeriyâ Yezid b. Muhammed b. İyas. *Târîhu'l-Mevsil*. thk. Ali Habibe, Kahire: Lecnetü'l-İhyai't-Türasi'l-İslâmi, 1967.

Furat, Ahmet Hamdi. "Kâdilkudâtlık Müessesesinin Oluşumu ve İlk Kâdilkudâtlar". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18 (İstanbul, 2008): 103-122.

Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

Güner, Ahmet. "Mâzyâr b. Kârin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28: 198-199. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Halife b. Hayyât, Ebû Amr b. Ebî Hübeyre el-Leysî el-Uşfûrî. *Târîhu Halife b. Hayyât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1995.

Hasan İbrahim Hasan. *Siyasî, Dinî, Kültürel ve Sosyal İslâm Târîhi*. trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991.

Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd (Târîhu Medîneti's-Selâm)*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2001

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddin. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Eb-nâi'z-zamân*. thk. İhsan Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdir, 1994.

İbn Hıbbân, Muhammed. *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*. trc. Harun Bekiroğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Ali Şîrî. Basım yeri yok: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1988.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. trc. Mehmet Keskin, İstanbul: 1995.

İbn Kutluboga, Ebü'l-Fidâ Zeynüddin Kâsım. *Tâcü't-Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Muhammed Ramazan, Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1996.

İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed. *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkibü'l-Himem*. thk. Ebü'l-Kâsım İmâmî, 2. Baskı, Tahran: Serûş, 2000.

İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed. *Tecâribü'l-Ümem*. trc. Kivameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.

İbn Salâh, Takiyyüddin Ebû Amr Osman b. Abdirrahman. *Mukaddime*, thk. Muhyiddin Ali Necib, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyyeti, 1992.

İbn Tağrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâleddîn Yusuf. *en-Nücûmu'z-Zâhira fî Mülûku Mısr ve'l-Kâhira*. Kahire: 1381/1963.

İbn Tayfûr, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Tahir. *Bağdâd fî Târîhi'l-Hilâfe-ti'l-Abbâsîyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1968.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ü-memi ve'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman. *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ü-mem'de Selçuklular*. trc. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't Târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmûrî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1997.

İbnü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahya. *Kitâbü't-Tabakâti'l-Mu'tezile*. thk. Susanna Diwald Wilzer, Beyrut: 1961.

İbnü'l-Verdâ, Zeynüddin Ömer b. Muzaffer. *Târîhu İbnü'l-Verdâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.

Janos, Jany. "Persian Influence on the Islamic Office of Qadi al-qu-dat: A Reconsideration". *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 34, (2008): 149-168.

Jokisch, Benjamin. *Islamic Imperial Law: Harun al-Rashid's Codification Project*. Berlin: Walter de Gruyter, 2007.

Joseph, Van Ess. "Political Ideas in Early Islamic Religious Thought". *British Journal of Middle Eastern Studies*. 28/2, (2001): 151-164.

Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Ahmed. *Subhü'l-A'sâ fî Sınâati'l-İnşâ*. Kahi-re: Dârü'l-Kütübi'l-Misriyye, 1340/1922.

Kallek, Cengiz. "Kindî, Bişr b. Velîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm An-siklopedisi*. 26: 39-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Kan, Kadir. *Abbâsîler'in Birinci Asrında Bağdâd*. Doktora Tezi, Ulu-dağ Üniversitesi, 2010.

Kandemir, M. Yaşar. "Ebü'l-Bahterî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm An-siklopedisi*. 10: 297. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Kara, Seyfullah. *Selçuklular'ın Dinî Serüveni*. İstanbul: Şema Yayın-ları, 2006.

Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf. *el-Vülât ve'l-kudât*. Thk. Muhammed Hasan Muhammed, Ahmed Ferîd Mezîdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Koca, Ferhat. *Ahmed bin Hanbel*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Koçinkağ, Mansur. "Hicrî İlk İki Asırda Irak'ta Görev Yapan Kadınlara". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sy. 17, (2017): 27-44.

Kurt, Hasan. *Türk İslâm Dönemine Geçişte Tahiroğulları*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.

Kureşî, Abdülkâdir b. Ebi'l-Vefâ. *el-Cevâhiru'l-Mudiyeye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*. 2. baskı. thk. Abdülfettâh Muhammed. Basım yeri yok: Hicr Yayınevi, 1993.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Kâdir Billah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24:127,128. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Merçil, Erdoğan. "Besâsîrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 528-529. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Merçil, Erdoğan, "Gazneliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 480-484. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Merçil, Erdoğan, "Selçuklular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 389-392. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürûcu'z-Zeheb*, tashih: Kemal Hasan Mer'î. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2007.

Mez, Adam. *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, 3. baskı. trc. Salih Şaban, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.

Muhammed Hudari Bek. *Muhadarat Târîhi'l-Ümemi'l-İslâmiyye (ed-Devletü'l-Abbâsiyye)*. Beyrut: Dârü'l-Meârif, ts.

Özağar, Mehmet Emin. *İdeolojik Hadisçiliğin Târîhi Arkapları*. 2. baskı. Ankara: Otto Yayıncılık, 2015.

Özaydın, Abdülkerim. "Karahanlılar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 404-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Özaydın, Abdülkerim. "Muktefi Liemrillâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

lâm Ansiklopedisi. 31: 145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Özaydın, Abdülkerim. "Mühtedî Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Özaydın, Abdülkerim. "Müktefî Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 534-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Özaydın, Abdülkerim. "Müstaîn Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 112-113. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Özaydın, Abdülkerim. "Müstekfî Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 139-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2006,

Özen, Şükrü. "Yahya b. Eksem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 249-251. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Özkuyumcu, Nadir. "İbn Ebi's-Şevârib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: 1999, 29: 473.

Öztürk, Murat. "Zâhir Biemrillâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 92-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Reşîdü'd-dîn, Fazlullah. *Câmiu't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*. trc. Erkan Göksu; H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.

Safedî, Ebu's-Safâ Salahuddîn Halîl. *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed Arnavut. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2000.

Safiyye, Saâde. "Tetavvuru Mansıbi Kâdî'l-kudât fi'l-Fetreteyni'l-Büveyhîyye ve's-Selcûkiyye". *Târîhu Bağdâdi'l-İctimâi*. Beyrut: Dâru Emvâc, 1988.

Saymerî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ali b. Muhammed b. Ca'fer. *Ahbâru Ebî Hanife ve Ashâbihî*. 2. baskı. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985.

Schacht, Joseph. "Hukuk ve Adalet". *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*. ed. Peter Malcolm Holt, A. K. S. Lambton, Bernard Lewis, 2. baskı, trc. Hamdi Aktaş vd., İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997, 85-110.

Sevim, Ali. Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi*. 2. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Sübkî, Tâcü'ddîn Ali b. Abdilkâfî. *Tabakâtü's-Şâfiyye el-Kübrâ*. thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettah Muhammed Hulv. Basım yeri yok: Dâru İhyâ-i Kütübî'l-Arabiyye, 1993.

Şebârû, Muhammed Isâm. *Kâdi'l-kudât fi'l-İslâm*. 2. baskı. Beyrut: Dârü'n-Nehda el-Arabiyye, 1992.

Şeşen, Ramazan. "Eyyûbîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 20-31. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali. *Tabakâtu'l-Fukahâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dârü'r-Râidi'l-Arabî, 1970.

Şulul, Kasım. *İbn Haldun'a Göre İslâm Medeniyeti*. 2. baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. Beyrut, ts.

Tenûhî, Ebû Alî el-Muhassin b. Alî b. Muhammed el-Kâdî. *Nişvâru'l-Muhâdara*. 2. baskı. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*. 8. baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.

Uzun, Mustafa. "Câize". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Üstüvâî, Ebû'l-Alâ Sâid b. Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü'l-İ'tikâd*. thk. Seyit Bahcivan, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Vekî, Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbâru'l-Kudât*. thk. Mustafa Merâğî, Kahire: 1947-1950.

Vikor, S. Knut. "Between God and the Sultan". *A History of Islamic Law*. New York: Oxford University Press, 2005.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Cafer . *Târîhu'l-Ya'kûbî*. Thk. Abdülemir Mihna, Beyrut: Şirketü'l-Alâmî, 2010.

Yalçın, M. Fatih. *Bahrî Memlûkler Döneminde Dımaşk Kâdıkudâtları (1266-1382)*. Konya: Aybil Yayınları, 2016.

Yaşar, Serkan. *Abbâsîler'in İlk Döneminde İktidar ile Ulema Arasındaki İlişkiler*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.

Yeniçeri, Celal. "Mezâlim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 515-518. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Afşin, Haydar b. Kâvûs". *Türkiye Diyanet Vakfı*

İslâm Ansiklopedisi. 1: 441-442. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yücesoy, Hayrettin. "Mihne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 26-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1992.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1407/1987.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed. *el-İber fî Haberi men Ğaber*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed. *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*. 3. baskı. thk. Şuayb Arnavut ve Hüseyin el-Esedî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.